

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“Azərbaycanın sığorta bazarında fəaliyyətin idarə olunmasının əsas problemləri” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Haqverdiyev Rakim Zülal

BAKİ – 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i. ü.f.d., dos. Əhmədov Fəriz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ____ ” _____ **20__ - cu il**

“Azərbaycanın sığorta bazarında fəaliyyətin idarə olunmasının əsas problemləri” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: Menecment_060407

İxtisaslaşma: İnnovasiyaların və layihələrin idarə edilməsi

Qrup: 220

Magistrant

Haqverdiyev Rəkim Zülal oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər

h.ü.f.d. Abbasbəyli Mustafə Aslan oğlu

_____ **imza**

Proqram rəhbəri

i.ü.f.d., b/m Şamxalova Samirə Oqtay qızı

_____ **imza**

Kafedra müdiri

i.e.d., prof. Kəlbəyev Yəşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ – 2019

THE MAIN PROBLEMS OF MANAGEMENT IN INSURANCE MARKET OF AZERBAIJAN

Summary

The relevance of the research: Effective management and development of insurance is significant for each country's economy. But in comparison with developed countries, weakness of insurance sector in Azerbaijan makes it essential to explore sector's development perspectives, to clarify problems with emergence reasons, to make suggestions for solutions.

Purpose and tasks of research: Research's purpose is to investigate the characteristic features of insurance and to identify problems of insurance management in Azerbaijan. And dissertation's tasks are the study of the insurance system features in Azerbaijan, the study of international insurance experience and find out its implement methods for domestic market.

Research Methods: Throughout the study, comparative analyzes were performed between periods and countries, statistical data was collected, indicators were analyzed, results were then synthesized.

Research Information: During the research, more than thirty books, magazines, websites were used.

Research Restrictions: Few comprehensive sources about modern domestic insurance market and absence of investigations including the integration of insurance and management fields are constraints of the research.

Research Results: As a consequence, new pillars of domestic insurance market have been identified, its position in comparison with post-soviet and developed countries has been revealed, problems that hinder the management of sector have been studied and the author has proposed several suggestions (solutions).

Scientific-practical significance of the results: Comprehensive research of the latest insurance market information, also new (management) approach to insurance, synthesis of insurance-management-financial areas reflects the research's scientific-practical significance.

Key words: insurance management, insurance market, insurance companies

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ – Amerika Birləşmiş Ştatları

ASA – Azərbaycan Sığortaçılar Asossiasiyası

HHİ - Herfindahl Hirschman İndeksi

İƏİT – İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı

İSB – İcbari Sığortalar Bürosu

MBNP – Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası

ÜDM – Ümumi Daxili Məhsul

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	7
I FƏSİL. SİĞORTA FƏALİYYƏTİ VƏ ONUN İDARƏ OLUNMASININ NƏZƏRİ VƏ METODİKİ ƏSASLARI.....	10
1.1. Sığortanın inkişaf tarixi və bu günkü mahiyyəti.....	10
1.2. Sığorta bazarının fəaliyyət mexanizmi.....	14
1.3. Sığorta fəaliyyəti və onun idarə edilməsinin zəruriliyi, iqtisadi mahiyyəti və funksiyaları.....	21
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA MÜASİR SİĞORTA BAZARININ ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ (SİĞORTA TƏŞKİLATLARI TİMSALINDA).....	26
2.1. Azərbaycanda sığorta fəaliyyətinin ortaya çıxma zərurəti və inkişaf tarixi.....	26
2.2. Azərbaycanda müasir sığorta bazarının təhlili və daxili bazarın idarə olunmasında sığorta şirkətlərinin rolu.....	31
2.3. Sığorta fəaliyyətinin idarə olunmasında beynəlxalq təcrübə.....	37
2.4. “PAŞA Sığorta” və “Atəşgah Sığorta” şirkətlərində sığorta fəaliyyətinin idarə olunmasının əsas stiqləmləri.....	44
III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA SİĞORTA FƏALİYYƏTİNİN İDARƏ EDİLMƏSİ PROBLEMLƏRİNİN TƏHLİLİ.....	49
3.1. Azərbaycanın Sığorta Qanunvericiliyinə əsasən sığorta fəaliyyətinin tənzimlənməsi.....	49
3.2. Azərbaycan sığorta bazarının beynəlxalq sığorta bazarı ilə müqayisəsi.....	55
3.3. Sığorta sektorunda idarəetmənin Azərbaycana xas problemləri.....	63
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	68
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	73
ƏLAVƏLƏR.....	75
Cədvəllərin siyahısı.....	75
Sxemlərin siyahısı.....	75
Şəkillərin siyahısı.....	75

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində fəaliyyət göstərən əksər subyektlər üçün təbii və qeri-təbii amillərin nəticəsində yarana biləcək risklər qaçınılmazdır. Günümüzdə risklərdən yayınmaq və ya risklərin qarşısının alınmasının ən səmərəli və ən geniş yayılmış forması olan sığorta fəaliyyətinin effektiv tənzimlənməsi və bu sektorun beynəlxalq standartlar səviyyəsində inkişaf etdirilməsi həmin ölkədə iqtisadiyyatın bazar münasibətləri çərçivəsində möhkəmlənməsi üçün mühüm iqtisadi əhəmiyyət kəsb edir. Əksər qabaqcıl inkişafa malik ölkələrdə sığorta bazarlarının keçdiyi inkişaf mərhələləri və həmçinin, ÜDM-in həcmində sığorta ödənişlərinin yüksək paya sahib olması göstərir ki, sığorta istənilən ölkədə iqtisadiyyatın inkişaf tempinə mühüm təsir göstərə bilər. Bu cəhətdən qeyd edə bilərik ki, *sığorta – iqtisadiyyatın strateji sahələrindən biridir.*

Respublikamızda da müasir sığorta sistemi istehsalın həcmində artmasında, onun fasiləsizliyi üçün zəmin yaradılmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Lakin bu sahənin Qərbi ölkələri ilə müqayisədə Azərbaycanda kifayət qədər inkişaf etməməsi danılmaz faktdır, hansı ki, bilavasitə mövcud sahədəki tənzimlənmə və idarə etmənin kifayət qədər effektiv olmaması ilə əlaqədardır. Bu isə ölkəmizdə həm risklərin idarə olunması, həm də maliyyə menecmentinin mühüm tərkib hissələrindən biri olan sığorta menecmentinin inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsini, mövcud çatışmazlıqların və problemlərin aşkarlanmasını, onların ortaya çıxma səbəblərinin təhlil edilməsini, həmçinin həll yollarının araşdırılması və yeni təkliflərin hazırlanmasını zəruri edir. Buna görə də götürdüyümüz tədqiqat işi sığorta fəaliyyətinin idarə edilməsinin səmərəliliyini təhlil etmək, o cümlədən onun ölkədəki inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirmək baxımından aktualdır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Son dövrlərə nəzər salsaq, ölkəmizdə sığorta sektorunun çox aspektli tədqiq edilmədiyini, sığorta fəaliyyətinin cari vəziyyəti barədə təsəvvür yaradacaq hər hansısa vahid mənbənin mövcud

olmadığını deyə bilərik. Menecment və sığorta sahəsinin sintezindən bəhs edən araşdırmalara isə, ümumiyyətlə, rast gəlinmir. Tədqiqat işinin mövzusu müasir dövrdə sığorta sektorunun idarə edilməsinin aktual problemlərinə həsr olunmuşdur. Lakin pərakəndə formada olsa da, son illərdə sığorta sektorunun inkişafınan dair müəyyən çərçivədə tədqiqatlar aparılmış, çoxsaylı məqalələr dərc edilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqat işinin əsas məqsədi müasir dövrdə Azərbaycanın maliyyə bazarında sığorta fəaliyyətinin əsas xüsusiyyətlərini araşdırmaq, fəaliyyətin idarə edilməsinin əsas problemlərini aşkarlamaq və ölkəmizdə sözügedən sahənin inkişafı üçün praktiki üsulları təyin etməkdən ibarətdir. Bununla əlaqədar olaraq, dissertasiya işinin əsas konkret vəzifələri yerli sığorta bazarının fəaliyyət mexanizmi və onun cari xüsusiyyətlərinin tədqiq edilməsi, beynəlxalq təcrübənin araşdırılması, Azərbaycanda sektorun tənzimlənməsinin əsas problemlərinin müəyyən edilməsi, nəticə və təkliflərin hazırlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın obyekti və predmeti: Tədqiqatın əsas obyektini sığorta bazarı, predmetini isə sığorta sisteminin strukturu, sığorta bazarının fəaliyyət mexanizmi, bazarın daxili-xarici elementləri və onların qarşılıqlı əlaqəsi, bazarın inkişaf qanunauyğunluğu, bazardakı rəqabət mühiti və s. təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat zamanı bir sıra nəzəri metodlardan istifadə olunmuşdur. Təhlil – Azərbaycanın və beynəlxalq miqyasda digər ölkələrin sığorta bazarlarının real vəziyyəti təhlil olunmuşdur. Müqayisə – Azərbaycanın maliyyə bazarında sığorta menecmentinin cari vəziyyəti həm əvvəlki dövrlərlə, həm də beynəlxalq səviyyədə digər ölkələrin təcrübələri ilə müqayisə edilmiş, ortaya çıxan fərqlər təhlil edilmişdir. Statistik müşahidə – Tədqiqat işində Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin Azərbaycanda sığorta fəaliyyəti ilə bağlı müəyyən etdiyi göstəricilərdən, həmçinin müxtəlif mənbələrə əsaslanaraq digər ölkələrin sığorta bazarına dair beynəlxalq statistik göstəricilərdən istifadə olunmuşdur. Analiz və sintez – Tədqiqat işində müxtəlif dövrlərə və ölkələrə aid məlumatlar əvvəlcə ayrı-ayrılıqda analiz edilmiş, daha sonra ümumiləşdirilmiş nəticələrin sintezi aparılmışdır.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın aparılması zamanı otuzdan çox kitab, jurnal, məqalə və internet saytlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın mədudiyyətləri: Son beş ildə yerli müəlliflər tərəfindən sığorta haqqında vahid informasiya mənbəyi hesab edilə biləcək kitabların, demək olar ki, nəşr olunmaması, çap edilmiş məqalə və jurnalların isə pərakəndə hal alması tədqiqatın aparılması üçün zəruri informasiya bazasının yetərsizliyinə gətirib çıxara bilər. Daha bir məhdudiyyət isə idarəetmə sahəsinin sığorta sektoruna inteqrasiyasını əks etdirən yerli mənbələrin ümumiyyətlə mövcud olmamasıdır.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti: Sığorta sektoruna yeni – idarəetmə (menecment) nöqteyi-nəzərindən yanaşılması, araşdırmalar və nəticələrin təhlili elmi-praktiki baxımından yenilik hesab edilə bilər. Tədqiqatın sığorta sektoru üzrə ən son məlumatlara əsaslanması və çoxtərəfli amillərin (inkişafın tarixi analizi, daxili rəqabət mühiti, digər ölkələrlə müqayisə, idarəetmə problemlərinin araşdırılması və s.) ümumi vahid mənbədə bir araya gətirilməsi onun daha bir elmi-praktiki əhəmiyyətini ortaya qoyur. Araşdırma nəticələri sığorta, idarəetmə və maliyyə sahələrində tətbiq edilə bilər.

Araşdırmalardan əldə edilmiş elmi-praktiki nəticələr aşağıdakılardır:

- ✓ Azərbaycanda sığorta bazarının xüsusiyyətləri və onun fəaliyyət mexanizminin öyrənilməsi;
- ✓ Azərbaycanda müasir sığorta bazarı və onun beynəlxalq bazarla müqayisəsi, çatışmazlıqların analizi;
- ✓ Yerli sığorta bazarında təmərküzləşmə dərəcəsinin hesablanması və s.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi giriş hissədən, üç fəsildən, nəticə və təkliflər, ədəbiyyat siyahısı bölmələrindən ibarətdir. Birinci və sonuncu fəsillər üç yarımfəsildən, əsas təhlillərin aparıldığı ikinci fəsil isə dörd yarımfəsildən ibarətdir. Həcmi 74 səhifədir.

I FƏSİL. SİĞORTA FƏALİYYƏTİ VƏ ONUN İDARƏ OLUNMASININ NƏZƏRİ VƏ METODİKİ ƏSASLARI

1.1. Sığortanın inkişaf tarixi və bu günkü mahiyyəti

Bəşər cəmiyyəti yaranandan bəri təbiət və cəmiyyətin inkişaf qanunauyğunluqlarından qaynaqlanan bir sıra ziddiyyətlər müxtəlif formalarda daima özünü biruzə vermişdir. Sözü gedən təbiət-cəmiyyət ziddiyyətinin təzahür formalarından bəziləri müxtəlif təbii fəlakətlər və insan iradəsindən asılı olmayan bir sıra bədbəxt hadisələr şəklində biruzə verir. Həmçinin, zaman-zaman cəmiyyətin öz inkişafı ilə əlaqədar müəyyən xoşagəlməz hadisələr, proseslər baş verə bilər. Belə bir şəraitdə qabaqcadan planlaşdırılmayan və ya proqnozlaşdırılmayan hallar, siyasi-iqtisadi dəyişikliklər, müharibələr, bazar konyukturasının dəyişməsi və s. baş verə bilər, hansı ki, hər hansısa bir fərdin şəxsi vəsaiti hesabına ehtimal edilən təhdidlərin qarşısını almaq qeyri-mümkündür. Bəşər cəmiyyətinin ilkin inkişaf dövrlərində baş verən təbii və qeyri-təbii fəlakətlər, təsərrüfatlara dəymiş böyük ölçülü zərərlər, həmçinin növbəti təhlüklərin baş vermə riski cəmiyyət üzvlərini düşünməyə və çıxış yolları axtarmağa vadar etmişdir. Zaman keçdikcə fərdlər tək başına potensial zərərlərin qarşısını almaq iqtidarında olmadıqlarının fərqi vararaq müəyyən vəsaitlər toplamağa və riskləri öz aralarında "bölüşdürməyə" başlamışdır. İlk addımlara nümunə kimi, inşaatda həlak olmuş şəxslərin ailələrinə yardım toplanılması, dəniz tacirlərinin quldurlara və oğrulara qarşı bir araya gələrək pul fondları yaratması və s. göstərilə bilər. Sonrakı mərhələlərdə bu meyillər get-gedə güclənmiş və ilkin vəsait fondları təkmilləşərək müasir dövrdəki ehtiyat fondlarına, sığorta fondlarına çevrilmişdir.

Günümüzdə ehtiyat fondları natural və dəyər formalarında mövcuddur. Müəyyən zərurət nəticəsində yaradılaraq müvafiq strukturlara (hökumət) tabe olan fondlar natural ehtiyat fondlarıdır. Dəyər formalı fondlar isə natural deyil dəyərlər (valyuta və s.) formasında təzahür edir. Bunlara misal olaraq, valyuta ehtiyatları, dövlətin və hökumətin ehtiyat fondlarını, səhmdar cəmiyyətlərinin, şirkətlərin, kommertiya

banklarının, müəssisələrin ehtiyat fondlarını və s. göstərə bilərik. (Ataşov B., Ələkbərov Ə., Xudiyev N., 2018)

Sığorta fəaliyyətinin ilkin təzahür formaları çox qədim dövrlərdə meydana gəlib. Hətta eramızdan əvvəl cəmiyyətin quldarlıq dövründə bu günkü sığorta müqaviləsi ilə oxşar xüsusiyyətlərə malik könüllü sazişlər olmuşdur. Sığorta barədə müəyyən qaydaları özündə əks etdirən ən qədim yazılı mənbə kimi Talmud kitablarında öz əksini tapan müəyyən qeydlər göstərilir.

Sığortanın əsas tarixi isə eramızdan 1300 il əvvəl Avropanın cənubunda gəmiçiliyin tərəqqisi ilə əlaqədar olaraq başlayır. Məhz o zamanlar sığorta fəaliyyətinə zərərlərin kompensasiyasına xidmət edən maliyyə işi kimi yanaşılmğa başlanır. Sığorta tipli ibridai əməliyyatlar əvvəlcə qədim Şumerdə, daha sonra Babilə ortaya çıxmışdır. O dövrdə piramidaların, ehramların, qəsrlərin inşasında çalışan fəhlələr ilkin “fərdi qəza sığortası” ünsürlərini təcəssüm etdirən proses kimi, bədbəxt hadisələr baş verdiyi zaman həlak olan, yaxud xəsarət alan işçi yoldaşlarının özəri və ya onların ailələri üçün yardım xəzinəsi (kassası) təşkil edirdilər. (https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_insurance, 2018)

XII-XIII əsrlərdə müşahidə olunan iqtisadi tərəqqi dövründə faktiki olaraq aparıcı səlahiyyətə malik Roma katolik kilsəsi öncə sələmçiliklə əlaqədar olan bütün əməliyyatları qadağan etsə də, bir müddət sonra iqtisadi tərəqqi üçün kredit və ssudaların zəruriliyini dərk edən Roma papası “ağlabatan faizlərlə” sələmçiliyə icazə verərək “ağlabatan dərəcə” nəzəriyyəsinə (alınan gəlirin, yəni faizin təsərrüfat subyektinə göstərilmiş xidmətə mütənasibliyi) yol açmış oldu. Sələmçiliyin ləğvi və məhdudlaşdırılması ilə dəniz ticarətinin inkişafı ləngisə də olsa da, təhdidlərdən qorunmaq üçün ən effektiv sistem hesab edilən sığorta müqaviləsinin ortaya çıxmasına zəmin yaratdı.

XIII əsrdə tacirlər öz mallarını təhlükəsiz şəkildə digər limana çatdırılması üçün gəmiçilərə satır, təyinat limanına çatdıqda isə mallarını satdığı qiymətdən daha baha qiymətə geri almaqla bağlı əqd bağlayırdılar. Beləliklə ilkin qiymətlə

yenidən alış qiyməti arasındakı fərq “riskin qiyməti”ni təşkil edirdi. Sələmçilər, tacirlər və dənizçilər arasında bağlanmış bu əqdlər isə ilkin sığorta müqavilələrini təmsil edirdi. Bununla da artıq sığortachılıq bir peşə kimi formalaşmağa başladı.

Müasir sığorta qurumları ilə oxşarlıq təşkil edən institutlar adətən iyirmi varlı kəndlidən ibarət olan və yanğın, mal-qaranın tələf olması hallarında zərərin əvəzinin müəyyən hissəsini material və işlə, geri qalan hissəsini isə pulla ödəyən kəndli ittifaqları olmuşdur. Bu ittifaqlar ilk dəfə XII yüzillikdə İsləndiyada yaranmışdır. Lakin, həmin ittifaqlar dəniz sığortasının hökm sürdüyü Avropa ölkələrində tam olaraq yayıla bilmədi. Artıq, XIV əsrin başlanğıcında Belçikada sığorta ödənişləri qarşılığında dəniz risklərinin tam şəkildə ödənilməsi təcrübəsi formalaşmışdı. Müasir anlamda sığorta isə özünü yalnız XIV yüzillikdə - dəniz ticarətinin yüksək inkişaf etdiyi İtaliyada biruzə verir. Tarixdə ilk sığorta şəhadətnaməsi (sığorta polisi) kimi bilinən rəsmi kontrakt 1347-ci ilin 23 oktyabr tarixinə aid olub, Genuyadan Mayorkaya gəmi ilə yola salınan yükü «sığortalamaq» məqsədilə imzalanmışdı. Genuyada 1424-cü ildə yaradılmış sığorta şirkəti isə tarixə məlum olan ilk sığorta qurumudur. (<http://banco.az/az/news/sigorta-tarixi-ve-inkisaf-merheleleri>, 2019)

XV əsrdə isə Britaniya adasından Avropa ölkələrinə (və əksinə) dəniz ticarəti üçün sığorta tarif dərəcələri müəyyən edildi və tədricən sığorta qanunvericiliyi formalaşmağa başladı. Elə sığorta hüququ tarixində ilk qanun hesab edilən Barselona Fərmanı da 1435-ci ildə qəbul edilmişdir. Sığorta tarixində mühüm hadisələrdən biri olan Avropada “yanğın ortaqlılıqları”nın ortaya çıxması da XV əsrin sonuna təsadüf edir. XVII əsrin əvvəlində (1601-ci il) İngiltərə Parlamentində dəniz ticarəti üzrə risklərinin sığortası, həmçinin mübahisəli məsələlərinin həlli üçün komissiya yaradıldı. Əsrin sonuna doğru isə buurada ilk yanğından sığorta şirkəti təsis edildi. 1602-ci ildə Hollandiyada təsis edilmiş “Ost-ind ortaqlığı” sığorta sektorunda ilk səhmdar cəmiyyəti olmuşdur. Artıq XVIII əsrin əvvələrində yanğından mühafizə, heyvanların tələfatı və dəniz

ticarəti sığortaları sığortanın 3 müstəqil növünü təşkil edirdi. Uzun tarixi inkişafdan sonra sığorta münasibətləri 1800-cü illərdən genişlənmiş, növbəti yüzilliyin I yarısında isə daha da sürətlə inkişaf etməyə başlamış, sığorta fəaliyyətinin yeni formaları, yeni sığorta növləri meydana gəlmişdir. Dünyada güclü sığorta sindikatları və korporasiyalarının meydana gəlməsi də ötən əsrin ortalarına təsadüf edir. Müasir dövrdə isə iqtisadiyyatın strateji sahəsinə çevrilən sığorta fəaliyyəti risklərin idarə edilməsi üçün ən populyar vasitə kimi bir sıra qabaqcıl inkişafa malik ölkələrdə artıq özünün ən yüksək texnoloji inkişaf mərhələsinə çatmışdır. (https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_insurance, 2018)

Uzun müddətli inkişafdan sonra formalaşan müasir sığorta bazarında tərəflər arasındakı münasibətlərin tənzimlənməsi, asanlaşdırılması üçün bir sıra anlayışlardan istifadə olunur. Həmçinin fəaliyyətin təşkili və idarə edilməsi üçün də zəruri əhəmiyyətə malik olan əsas sığorta anlayışlarının izahını aşağıda verməyə çalışaq.

Xeyrinə sığorta müqaviləsi bağlanan və qanun əsasında sığortalanmış hesab edilən, yaxud öz istəyi ilə sığorta qurumu ilə müqavilə bağlayan fiziki və ya hüquqi şəxs “sığortalı” adlanır. Qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydaya əsasən xüsusi razılıq əldə etdikdən sonra təsis edilən, fəaliyyəti yalnız təkrar-sığorta, yaxud sığorta xidmətlərini göstərməkdən ibarət hüquqi şəxs “sığortaçı tərəf” adlanır. “Sığorta riski” anlayışı ona qarşı sığorta tətbiq edilən ehtimalı, təhlükəni və ya digər risk vəziyyətini təcəssüm etdirir. Məhz bu ehtimalın potensial zərəri əsasında sığorta tarifi hesablanır. Sığorta riski kimi müqavilədə, yaxud qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş ehtimalın baş verdiyi, yəni sığorta ödənişinin sığortaçı tərəfindən sığortalı (və ya) faydalanan şəxsə ödənməsi üçün əsas hesab olunan hadisə “sığorta hadisəsi”dir. Sığorta hadisəsindən sonra öncədən razılaşdırılmış miqdarda faydalanan şəxsə ödənilən məbləğə “sığorta məbləği” deyilir. Zərərdən sığortalanmaq üçün qanunvericiliklə və ya müqavilə ilə müəyyən edilmiş qaydada və miqdarda sığortalını sığortaçıya ödədiyi vəsait “sığorta haqqı”, yaxud “sığorta mü kafatı” adlanır. Manatla ödənen “sığorta tarifi” sığorta fondunun formalaşmasına xidmət edən və sığortalanan əmlakın cari bazar dəyərinə

uyğun hesablanan sığortanın faiz dərəcəsinə deyilir. Sığortaçı ilə sığortalı arasında münasibətləri tənzimləyən, sığorta riskini, ödənişini, sığorta haqqını və s. müəyyənləşdirən saziş “sığorta müaviləsi”dir. Müqavilənin qısa məzmununu əks etdirən və müqavilənin mövcudluğunu təstiq edən sənəd “sığorta şəhadətnaməsi”dir. Sığorta obyektinin sığortalanması üçün müqavilə ilə müəyyən edilmiş dövr “sığorta müddəti”ni ifadə edir. “Sığorta portfeli” anlayışı sığorta obyektlərinin, müqavilələrin və s. müəssisələr, o cümlədən ərazilər üzrə qeydə alınmış miqdarını bildirir. Sığortalıya sığorta olunması barədə sığortaçı tərəfindən verilən şəhadətnamə “sığorta polisi”dir. Qanunla və ya müqavilə ilə sığortalanması məqbul hesab edilən yaş həddi (həmçinin heyvanların sığortalanması zamanı) “sığorta yaşı” anlayışı ilə ifadə olunur. Sığorta olunmaq istəyən və sığortaçı arasında vasitəçilik edən fiziki və ya hüquqi şəxslər “sığorta brokeri və ya sığorta makleri” adlanır. Sığorta hadisəsindən sonra qiymətləndirilmə zamanı sığortalanan əmlakın qiymətsizləşmiş və ya tam məhv olmuş hesab edilən hissəsinin dəyəri “sığorta zərəri”dir. Sığorta hadisəsi faktını, həmçinin baş vermə səbəblərini özündə əks etdirən, tərtib məqsədi zərərin dəyərini hesablamaq olan sənəd isə “sığorta aktı”dır. (Abbasbəyli M., 2011)

Yuxarıda qeyd edilən və edilməyən müxtəlif anlayışların mahiyyətinin düzgün qavranması sığorta işinin təşkilində, idarə olunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

1.2. Sığorta bazarının fəaliyyət mexanizmi

Bazar iqtisadi münasibətləri çərçivəsində hökm sürən davamlı iqtisadi inkişaf müasir sığorta bazarı və onun səciyyəvi cəhətlərinin tədqiq edilməsini zəruri etmişdir. Sığorta bazarı mahiyyətə tələb və təklifin formalaşdığı, alqı-satqı obyektini sığorta müdafiəsi olan, alıcıların və satıcıların (sığortaçı və sığortalı) görüşdüyü mücərrəd məkan və ya pul münasibətlərinin xüsusi sosial-iqtisadi strukturunu ifadə edir.

Fəaliyyət göstərən sığorta bazarı mürəkkəb və üzvi bir sistemi əhatə etməklə müxtəlif struktur hissələrini özündə cəmləşdirir. Sığorta bazarının mahiyyətini özündə

təcəssüm etdirən əsas meyar sığorta cəmiyyəti və ya sığorta kompaniyasıdır. Sığorta kompaniyasının mövcudluğu sayəsində bu və ya digər iqtisadi münasibətlər formalaşır, sığorta fondunun təşəkkülü və istifadəsi prosesi yaranır, şəxsi və korporativ maraqlar bir-birinə qarışır.

Sığorta fondu fəaliyyətinin müasir və təkmil ictimai forması olan sığorta kompaniyasına sığorta xidmətlərinin həyata keçirilməsinin və sığorta müqavilələrinin imzalanmasının spesifik strukturudur. Sığorta cəmiyyəti texniki–təşkilat vahidliliyinə malikdir. Cəmiyyətin iqtisadi cəhətdən xüsusi olması, onun bütün ehtiyatlarının bütöv formada bir-birindən ayrı olmasında və bu ehtiyatların sərbəst dövriyyəsində özünü büruzə verir. Sığorta kompaniyaları iqtisadi sistemdə müstəqil olaraq təsərrüfat işlərini aparan subyektlər kimi fəaliyyət göstərirlər və digər sığorta təşkilatları ilə münasibətlərini yenidən sığortalama və (və ya) birgə sığorta üsulu ilə qururlar.

Tələb və təkliflərin sərbəst oyununun potensial sığortaçıları üçün zəruri hesab edilən sığorta xidmətlərinin ortaya çıxmasını stimullaşdırması bazar iqtisadiyyatının ən mühüm prinsipi hesab edilir. Sərbəst qiymət əmələgəlmə mühitində formalaşan tarif dərəcələri sığorta şirkətləri arasında əsl rəqabət üçün şərait yaratmış olur. İqtisadi rəqabət mühitində sığorta bazarı tənzimləyici xarakter daşıyır. Onu da qeyd etmək lazımsız ki, sığorta bazarında rəqabətin təminatı uğurlu fəaliyyəti tam təmin etmir. Bu uğurlara sığorta xidmətlərinin metod və formalarının təkmilləşdirilməsinə daim can atan və hər zaman yeni müştərilərin axtarışında olan əməkdaşların mövcudluğu da təsir göstərir. Sığorta cəmiyyətinin şəxsən özünün sığorta mədəniyyətini inkişaf etdirməsi, cəmiyyətin xarici və daxili fəaliyyətinə yaxından nəzarət etməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edən amillərdir.

Geniş anlamda sığorta bazarı, sığorta məhsulunun alqı-satqısı üzrə yaranan məcmu iqtisadi münasibətləri təşkil edir. Bazar mühiti sığortaçı və sığortalı arasındakı davamlı əlaqəni təmin edir və beləcə sığorta xidmətinin ictimai yararlılığının təsdiqi baş verir. Dəyər qanunu, o cümlədən tələb–təklif qanunu sığorta bazarının fəaliyyətini təmin edən mühüm iqtisadi qanunları təşkil edir.

Məlum olduğu kimi, qabaqcıl iqtisadi inkişafa malik ölkələrdə on və daha artıq sayda rəqiblərin yer aldığı sahələr inhisarçılıq dərəcəsinə görə daha təhlükəsiz hesab olunurlar. Bu ölkələrdə sığorta sistemində inhisarçılığa yol verməmək üçün qəbul edilmiş qaydaya əsasən bir sığorta şirkətinin payı sığorta xidmətinin ümumi satışın 31%-dən, iki sığorta şirkətinin payı 44%-dən, üçünün payı 54%-dən, dörd sığortaçının cəmi payı isə 64%-dən aşağı olmalıdır. Bu nisbət pozulduğu təqdirdə isə dövlət tərəfindən iqtisadi sanksiyalar tətbiq edilərək müvafiq sığortaçıların bazarda iştirakı məhdudlaşdırılır. Məlumat üçün bildirək ki, bu gün ölkəmizdə iki sığorta şirkətinin bazar payı 50%-dən çox təşkil edir.

Struktur baxımından sığorta bazarının təsisat (institusional) və ərazi aspektləri üzrə xarakterizə oluna bilər. İnstitusional aspektdə sığorta bazarının quruluşu səhmdar, korporativ, qarşılıqlı və dövlətin sığorta kompaniyaları tərəfindən təqdim olunur. Ərazi aspekti üzrə isə sığorta bazarı regional, milli və dünya sığorta bazarlarına ayrılır. Bazar münasibətləri inkişaf etdikcə ərazi sərhədləri aradan qalxır, milli bazarların dünya bazarına inteqrasiya prosesi sürətlənir. Buna misal olaraq Avropa Şurasına üzv olan ölkələri tərəfindən yaradılan ümumi Avropa sığorta bazarını göstərmək olar.

Bundan başqa, sığorta məhsullarına tələbat və təklif dərəcəsinə görə daxili, xarici və beynəlxalq sığorta bazarları fərqləndirilir. Konkret sığorta şirkətləri tərəfindən təklif edilən sığorta xidmətlərinə birbaşa tələbatla malik yerli bazara daxili sığorta bazarı deyilir. Daxili bazarın həddlərindən kənarda yerləşən və regionun sərhədlərindən xaricdə qarşılıqlı əlaqədar olan sığorta cəmiyyətlərindən asılı olan bazar isə xarici sığorta bazarıdır. Dünya sığorta bazarı dedikdə isə dünya çapında sığorta xidmətləri üzrə tələbat və təkliflər nəzərdə tutulur.

Sahə xüsusiyyəti üzrə isə sığorta bazarını əmlak və şəxsi sığorta olaraq iki yerə bölürlər. Bu bazarları özlüyündə də xüsusi seqmentlərə ayıra bilərik. (ev əmlakı sığortası, bədbəxt hadisələrdən sığorta bazarları və sair).

Sığorta bazarının iştirakçılarına satıcı və alıcılar, brokerlər və həmçinin onların assosiasiyaları aid edilir. Satıcı kateqoriyası sığorta və yenidənsığorta ilə məşğul olan

hüquqi şəxslərdən ibarətdir. Alıcı isə sığortaçı ilə sığorta müqaviləsini bağlayan fiziki və ya hüquqi şəxslər, özünü, əmlakını və s. sığorta etdirən şəxslərdir. Onlar arasında vasitəçilik edənlər isə sığorta müqaviləsinin imzalanmasına köməklik edən sığorta agent və ya brokerlərindən təşkil olunur.

Sığorta bazarında təklif olunan xüsusi əmtəə sığorta xidmətidir. Xidmətin istehlak dəyərini təşkil edən əsas amil sığorta müdafiəsinin təmin olunmasıdır və onun qiymətini sığorta tarifi ifadə edir. Tariflər rəqabətə uyğun təklif və tələbin müqayisəsi zamanı formalaşır. Aşağı qiymət həddi, daxil olmuş sığorta tədiyyələri və sığorta ödənişlərinin balansı prinsipi ilə müəyyən olunursa, onun yuxarı həddi sığortaçının fərdi tələbatına mütənasib olaraq formalaşır. Təbiidir ki, sığortaçının təklif etdiyi sığorta xidmətinin qiyməti hədsiz yüksək olduqda, o, rəqibləri qarşısında əlverişsiz mövqeyə düşərək müştərisini itirir.

Könüllü sığorta xidməti müqaviləyə, icbari sığorta isə qanuna əsasən təqdim edilir. Başqa sözlə, sığorta müdafiəsi ictimai baxımdan zəruri hesab olunarsa, sığorta məcburi xarakter daşıyır. Sığorta xidmətinin alqı-satqısı sığorta müqaviləsinin imzalanmasıyla rəsmiləşdirilir və sığorta edən tərəfə bu müqaviləni təsdiq edən sığorta polisi təqdim olunur. Sığortalı tərəfin istifadə etdiyi sığorta növlərinin məcmusu sığorta bazarının çeşidi (assortimenti) adlanır.

Sığorta cəmiyyətlərinin yeni vəzifəsi onların ixtisaslaşmış kredit təsisatlarının funksiyalarını yerinə yetirmələridir. Onlar təsərrüfat fəaliyyətinin bir sıra sahə və mühitinə kreditləşdirilməsi ilə məşğul olurlar. Bu baxımdan sığorta kompaniyaları artıq kommersiya bankları ilə birlikdə aparıcı mövqeləri tuturlar. Sığorta şirkətləri tərəfindən toplanan ehtiyatlar xarakterik olaraq qiymətli kağızlar bazarı vasitəsilə uzunmüddətli kapital qoyuluşlarında onlardan istifadə etməyə imkan yaradır. Əsasən qısamüddətli vəsaitlərin cəlb olunduğu bankların isə belə imkanı yoxdur. Bu səbəbdən sığorta cəmiyyətləri kapital bazarında əsas mövqelərdən birinə malikdirlər.

Bazar münasibətlərində dövlət, sığortaçı qismində öz sığorta təşkilatı vasitəsilə birbaşa iştirak edə və həmçinin müxtəlif hüquqi alətlər vasitəsilə sığorta bazarının

inkişaf gedişatına güclü təsir göstərə bilər. İnkişaf etmiş Qərb ölkələrində sığorta bazarı iqtisadiyyatın dövlət tənzimləməsinin əsas obyektlərindən biri hesab olunur.

Burada sığorta fəaliyyətinin dövlət tərəfindən idarə edilməsi və tənzimlənməsi sığortanın bazar mexanizminin güclü tərəflərini möhkəmləndirir və təkmilləşdirir. Belə olan halda sığorta fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənmə mexanizmi sığortanın bazar mexanizmilə birləşdiyi üçün daha effektiv nəticələrə aparır.

Sığorta bazarı özü-özlüyündə də bir sistemi təşkil edir. Sistem dedikdə qarşılıqlı şəkildə fəaliyyət göstərərək bir-birindən asılı olan ayrılıqda tərkib hissələrinin tam vəhdət qrupu nəzərdə tutulur. Bu bazar sisteminin tərkibinə sığorta məhsulları, tarif sistemi, sığortaçının müştərilə qarşılıqlı fəaliyyətini təcəssüm etdirən infrastruktur və s. daxildir. (Ataşov B., Ələkbərov Ə., Xudiyev N., 2018)

Ümumilikdə sığorta bazarı qarşılıqlı formada fəaliyyət göstərərək bir-birinə qarşılıqlı olaraq təsir edən iki sistemin (daxili və xarici) vəhdətindən təşkil olunur. İstər daxili sistem, istərsə də xarici mühit sığortaçının idarə edə bildiyi elementlərdən və eləcə də sığortaçının iradəsində olmayan elementlərdən ibarətdir. Bu halda xarici mühit daxili sistemi əhatələməklə onu məhdudlaşdırır.

Daxili sistemə sığorta məhsulları, polislərin satışının təşkili sistemləri və tələbatların formalaşdırılması, sığorta tariflərinin uyğunlaşan sistemi, o cümlədən sığortaçının şəxsi infrastrukturunu daxildir. Buraya həmçinin bazarın dərin tədqiqinə yönəlmiş, lakin bazar sisteminin əsasında durmayan - sığortaçının bazar vəziyyətini müəyyən edən sığorta kompaniyasının adminstrativ strukturu, maddi-maliyyə-kadr ehtiyatları da daxildir. Beləcə, bazar sisteminin daxili bazar sistemi onun əsasını təşkil edən tərkib hissələri – sığorta məhsulu, tələbatın formalaşması, sığorta tariflərinin uyğunlaşan sistemi, polislərin satış sistemi, daxili infrastruktur, o cümlədən bazar sisteminin əsasına aid edilməyən maliyyə, maddi və kadr ehtiyatlarından təşkil olunur. (Ataşov B., Ələkbərov Ə., Xudiyev N., 2018)

Bazarın yuxarıda sadalanan daxili komponentlərinin hər biri bəzi variantlara malik olmaqla yanaşı, hə də bir-birilə qarşılıqlı əlaqədədir. Bunlardan birinin həlli geridə

qalanların da fəaliyyətinə təsir göstərir. Sığorta cəmiyyətinin baş meneceri daxili elementlərin malik olduğu sayı-hesabı olmayan variantlardan maksimal bazar effektinə malik olan və həmçinin xarici mühitin amillərinə proporsional hesab olunan optimal məcmu seçməlidir.

Sığortaçının bazarda təklif etdiyi sığorta məhsulları, başqa sözlə şəxsi və əmlak sığortasının növləri əsas idarəetmə amillərindəndir. Sığorta cəmiyyətinin menecerləri mövcud bazar şərtlərinə uyğun olaraq effektiv qərarlar qəbul etməli, məsələn, yeni sığorta növlərini tətbiq etməli, innovativ və kreativliyə yönəlməlidir və s.

Sığorta cəmiyyətləri tərəfindən idarə oluna bilən daxili bazarın əsas tərkib hissələrindən biri tariflərin uyğunlaşan sistemidir. Sığortaçı məqsədyönlü şəkildə tarif siyasətini işləyib hazırlamalı, onu bazar mühitinə uyğun olaraq tətbiq edilməli, imtiyazlı tarif sistemi, komisiyon-yüksək komisiyon sistemi, o cümlədən motivasiya edici bonus sistemi də hazırlanmalıdır.

Sığortaçı cəmiyyət öz şəxsi infrastrukturundan, yəni filiallardan, agentliklərdən və nümayəndəliklərdən maksimal həddə faydalanmalı və onlarla qarşılıqlı kommunikasiya və əməkdaşlıq sistemi qurmalıdır.

Bazarın xarici mühiti isə bazarın daxili sistemini əhatə edərək ona güclü təsir göstərən elementlərin qarşılıqlı fəaliyyət sistemidir. Sığorta şirkəti öz kommersiya fəaliyyətlərini xarici mühit şəraitində planlaşdıraraq həyata keçirir. Bu zaman xarici mühit isə öz növbəsində sığortaçının təsir etdiyi daxili idarəetmə dəyişənləri ilə yanaşı, həm də sığortaçının təsirindən kənarda olan dəyişənlərdən təşkil olunmuşdur.

Sığorta kompaniyasının təsiri xaricində olan və ya qismən təsir göstərə bildiyi xarici mühitin əsas elementləri rəqabət, sığorta bazarın tələbatı, xidmətlərin növ-hausu və s. daxildir.

Xarici mühitin əsas elementlərindən biri kimi sığorta xidmətlərinə olan bazar tələbatının iki – iqtisadi və humanitar aspektləri mövcuddur. İqtisadi aspekt milli iqtisadiyyatın mövcud durumu ilə sıx əlaqədə olan əhəlinin sayı, gəliri, onların alıcılıq qabiliyyəti, yaş həddi üzrə əhəli qrupları və s. kimi amillərdən təşkil olunmuşdur.

Bazar tələbatının tədqiq olunmasının humanitar aspektləri isə region əhalisinin milli xüsusiyyətlərinin, onun mədəni ənənələrinin, demografik vəziyyətinin, qrup şəkilli sosial davranış və idrakın tədqiq olunması nöqtəyi-nəzərindən sığorta bazarının ətraf mühitinin tədqiqində xüsusi əhəmiyyət kəsb edən psixoloji, sosial və antropoloji amillərdən təşkil olunmuşdur.

Sığorta şirkətinin bazar tələbatı üzrə tədqiqatçıları ığorta etdirən potensial şəxsin iqtisadi şəraitin, gəlir səviyyəsinin və alıcılıq qabiliyyətinin dəyişməsi zamanı özünü nə cür aparmasına xüsusi diqqət yetirməlidirlər. Humanitar aspektlər bazar yönümlü işgüzar strategiyasının hazırlanması zamanı ümumiləşdirilir və mütləq nəzərə alınır. (Ataşov B., Ələkbərov Ə., Xudiyev N., 2018)

Rəqabət sığorta kompaniyasının idarəetmə təsirinə yönəldilmiş xarici mühitin əsas tərkib hissələrindəndir. Sığorta cəmiyyətləri sığorta bazarına görə digər sığorta şirkətləri ilə və eləcə də öz müştərilərinə əlavə sığorta xidməti göstərən maliyyə-bank təsisatları ilə rəqabət aparırlar.

Sığortaçının texniki inkişaf səviyyəsinin amilləri olan kompüter texnologiyası, telefaks, elektrorabitə dalğaları da bazarın xarici mühitinə daxildir. Güclü rəqabət və bazar tələbatı, sığorta prosesinin texniki təminatının və daxili infrastrukturların daima inkişaf etdirilməsini tələb edir. Bazarın xarici mühitinin idarə olunmayan tərkibinə isə bazar sistemini əhatə edərək onu məhdudlaşdıran dövlət-siyasət mühiti, sosial-etik mühit, dünya sığorta bazarının..vəziyyəti kimi amillər daxildir.

Dövlətin sektora dair qanunvericilik siyasəti, siyasi qüvvələrin fəaliyyəti sığortaçıların kommersiya fəaliyyətinə mühüm təsir göstərir. Bu isə öz növbəsində sığorta fəaliyyətinin idarə edilməsini, onun qanunvericilik normaları ilə tənzimlənməsini təcəssüm etdirir. Məsələn, sığorta şirkətinin cəmiyyətin etik tələblərini nəzərə almaması əksər hallarda bu sığorta kompaniyasına münasibətdə məhdudlaşdırıcı hüquqi tədbirlərin həyata keçirilməsinə aparıb çıxarır.

Sığorta təşkilatlarının kütləvi informasiya vasitələrində ifşa olunan açıq bazar fırıldaqları ictimaiyyətin narazılığına səbəb olmaqla yanaşı, həm də sığortaçıların

etibarına ciddi şəkildə zərər vura bilər. Xüsusi ilə şəxsi sığorta növlərinin tətbiqində milli-etik normaların gözlənilməsi zəruridir. Bu baxımdan qonşu Rusiyanın çox illik təcrübələrindən faydalanmaq ölkəmizin sığorta bazarında müsbət nəticələrə yol açar bilər (Ataşov B., Ələkbərov Ə., Xudiyev N., 2018)

1.3. Sığorta fəaliyyəti və onun idarə edilməsinin zəruriliyi, iqtisadi mahiyyəti və funksiyaları

Qeyd etdiyimiz kimi, müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində bazar subyektləri üçün bir sıra qeyri-müəyyənliklər qaçılmazdır. Bu qeyri-müəyyənliklər isə öz növbəsində zaman-zaman həmin fərdlər üçün müəyyən risklərə, təhlükələrə yol açar bilər. Dövrümüzdə bu tipli qeyri-müəyyənliklər nəticəsində ortaya çıxan təhlükələrin, zərərlərin qarşısını almaq üçün bir sıra çox və vasitələrdən istifadə olunur. Təsadüfi deyil ki, bu gün bir sıra böyük şirkətlərdə ehtimal olunan risklərə qarşı ön tədbirlər görmək üçün ayrıca risklərin idarə edilməsi (risk menecmenti) bölməsi fəaliyyət göstərir. Risklərin idarə edilməsi bir müəssisənin və ya fərdin fəaliyyəti üçün müəyyən problemlərə yol açacaq təhdidlərin öncədən sezilməsi, ehtimal edilməsi və həmin risklərin qarşısını almaq üçün görülən tədbirləri ehtiva edir. (<https://az.wikipedia.org/wiki/S%C4%B1%C4%9Forta>, 2018)

Müasir dövrdə risklərin önlənməsinin ən geniş yayılmış forması isə sığortadır. Sığorta mahiyyət etibarlı ilə fəaliyyət zamanı ortaya çıxar biləcək riskin ötürülməsinə və ya bölüşdürülməsinə əsaslanan münasibətlər sistemidir. Bir az daha açıqlıq gətirsək, müəyyən hadisə baş verdiyi halda sığorta arzuolunmaz nəticələrdə risk dərəcəsinin və zərərin aşağı salınmasının əsas metodu hesab edilir.

Sığortalanan riskləri əmlak riski (yəni əmlakın yanğın, təbii fəlakət və digər hadisələrdən təsadüfən zərər görməsi), maliyyə riski (pulu alıcılıq qabiliyyətinin aşağı düşməsi, infilyasiya nəticəsində tədavül və istehsal xərclərinin artımı və s.), iqtisadi risklər, siyasi risklər və təbii risklər kimi qruplaşdırmaq olar. Qeyd edilən risklər bir sıra fəaliyyət sahələrinə maddi, o cümlədən bədbəxt hadisələr formasında, hətta

insanların həyat və fəaliyyətinə zərər vura biləcək ziyanlar vura bilər. Məhz bu səbəbdən istənilən təsərrüfat sahəsində çalışan vətəndaşlar hər zaman fəaliyyət təhlükəsizliyini təmin etmək üçün risklərin səmərəli idarə edilməsinə, potensial zərərlərə və digər təhlükələrə qarşı tədbirlər görməyə səy göstərir. (Əlizadə L., 2011).

Hər bir fəaliyyət kimi risklərə qarşı tədbirlərin məcmusu kimi başa düşülən sığorta fəaliyyətinin də uğurlu inkişafı üçün onun düzgün tənzimlənməsinə, planlaşdırılmasına, təşkilinə və nəzarət edilməsinə, ümumilikdə desək, fəaliyyətin geniş miqyasda idarə edilməsinə ehtiyac duyulur. Bu isə öz növbəsində yeni bir məsələni, sığorta fəaliyyətinin idarə edilməsini (sığorta menecmentini) aktual edir. Burada sığorta fəaliyyətinin idarə edilməsi dedikdə fəaliyyətin həm ölkə miqyasında qanunvericiliklə və səlahiyyətli orqanlar vasitəsi ilə, həm də mikroiqtisadi səviyyədə, yəni sığorta şirkətləri və təşkilatları miqyasında idarə edilməsi nəzərdə tutulur. (<https://az.wikipedia.org/wiki/-S%C4%B1%C4%9Forta>, 2018)

Sığorta menecmentinin zəruriliyi bilavasitə sığorta fəaliyyətinin özünün sosial-iqtisadi əhəmiyyəti ilə bağlıdır. Belə ki, istehsalın ahəngini poza biləcək təbiət və digər poqnozlaşdırılmayan bədbəxt hadisələrə qarşı əsas önləmə vasitəsi kimi çıxış edən və təkrar istehsalın təşfiq edilməsi, istehsalın fasiləsizliyinin təmin edilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən əsas elementlərdən biri kimi sığortanın düzgün idarə olunması da istehsal sahələrinin stimullaşdırılması və inkişafı baxımından zəruridir.

İstehsal münasibətləri çərçivəsində sığorta fəaliyyətinin effektiv idarə olunması iki əsas vəzifəni yerinə yetirir: istehsalın ahənginin təmin olunması məqsədi ilə təsərrüfat subyektinə dəymiş hər hansı bir zərərin aradan qaldırılması və sığortalı üçün sosial təminatın təmin edilməsi. Sığorta ödənişlərinin əsas təyinatı müəyyən vaxtda hər hansısa ərazidə baş vermiş sığorta hadisəsinin zərərlərinin qarşılamaşdırılmasıdır. Hansı ki, sığortaçı və sığortalı arasında yenidən bölgü əlaqələrinin xüsusi məcmusu olub, sığorta mükafatları hesabına sığorta fondlarının formalaşması və sığorta zərərinin kompensasiyası deməkdir. Ümumiyyətlə sığortanın və onun əsaslı formada təşkilinin, idarə edilməsinin rolu aşağıdakı istiqamətlərdə özünü biruzə verir:

- ✓ Mənfi nəticələyə biləcək əməliyyatlarda risk dərəcəsinin azaldılmasında;
- ✓ Risklərin kompensasiyası, zərərlərin ödənilməsi hesabına iqtisadi sabitlikdə;
- ✓ Sığorta fonduna daxil olan vəsaitlərinin investisiya fəaliyyətində iştirakında;
- ✓ Sığorta qurumlarının gəlirlərinin müəyyən bir qismi hesabına dövlətin büdcə gəlirlərinin tamamlanmasında. (Xankişiyev B., Abdullayev P., 2004)

Material dəyəri və insan həyatı, sağlamlığı sığorta fəaliyyətinin (sığorta fondlarının) əsas mühafizə obyektləridir. Bundan başqa sığorta işinin özünəməxsus bir sıra ictimai-iqtisadi əhəmiyyətli xüsusiyyətləri vardır ki, fəaliyyətin düzgün tənzimlənməsinin vacibliyini, sektorda effektiv idarəetmənin zəruriliyini bir daha diqqət mərkəzinə gətirir. Sözügedən spesifik xüsusiyyətləri aşağıdakı kimiqruplaşdırmaq olar:

Sığorta fondlarına toplanmış vəsaitlərin məqsədli xarakter daşması – Təcrübədə fondların sığorta fondu, özünü sığortalama fondu və mərkəzləşdirilmiş ümumidövlət ehtiyat fondları formaları var. Formasından asılı olmayaraq həmin fondlar öncədən müəyyən edilmiş hadisələr baş verdikdə zərərlərin qarşılınmasında istifadə olunur.

Münasibətlərin proqnozlar üzərində qurulması və ehtimal xarakterliliyi – Müvafiq sığorta hadisəsinin nə vaxt baş verəcəyi (verməyəcəyi), baş verdiyi halda gücünün nə dərəcədə olacağı heç vaxt dəqiqliklə məlum deyil;

Vəsaitin qaytarılmazlığı – Çünki, bu vəsaitlər bir nəfər sığortalıya deyil, bütün sığorta edilənlərə ödəmə edə bilmək üçün təyin edilmişdir;

Sığorta zamanı sığortalı ilə sığortaçı arasında dəymiş ziyanın aradan qaldırılması prosesi həyata keçirilir. Bu cür yenidən bölgü münasibətləri, birmənalı olaraq bütün ölkə sərhədlərini, yaxud bütün təsərrüfatı əhatə etmir, müəyyən fəaliyyət növlərini əhatə təhdidlərin təsadüfi xarakter daşmasıyla şərtlənir. Bu halda sığorta fəaliyyətinin iştirakçıları nə qədər çox olarsa, məntiqi nəticə kimi zərərin kompensasiyası üçün hər iştirakçıya o qədər az pul düşər.

Sığortalama zərərin aradan qaldırılmasında ən səmərəli vasitədir. Sığorta iştirakçıları və sığorta obyektlərinin sayı artıqca bu səmərəlilik daha da çoxalır. Dəymiş

zərərin aradan qaldırılması sığorta fonduna ödənməmiş vəsaitlərin bilavasitə geri qaytarılmasını şərtləndirir. Hər bir sığortalının sığorta fonduna ödədiyi sığorta haqlarının yeganə məqsədi müəyyən vaxt ərzində dəyən zərərin həqiqi məbləğinin ödənilməsidir. Nəticə etibarilə deyə bilərik ki, fondlara sığorta ödənişləri sığortalı tərəfə dəymiş zərərin ödənilməsi formasında bir növ “geri qaytarılır”. (Xankişiyev B., Abdullayev P., 2004)

Cədvəl 1: Sığortanın funksiyaları

Mənbə: <https://az.wikipedia.org/wiki/S%C4%B1%C4%9Forta>, 2018

Maliyyə sisteminin bir həlqəsi kimi sığortanın xüsusiyyətlərini, iqtisadi mahiyyətini və ictimai təyinatını təcəssüm etdirən bir sıra funksiyaları mövcuddur. Bunlara risk funksiyası, xəbərdarlıq funksiyası, yığım funksiyası və nəzarət funksiyası aid edilir.

Risk funksiyası sığortanın əsas funksiyası hesab edilir. Çünki sığorta fəaliyyətinin əsasını məhz riskin ehtimal edilməsi və onun yol açacağı zərərlərin hesablanması təşkil edir. Məhz bu funksiyanın fəaliyyəti nəticəsində sığorta hadisəsinin baş verməsi halında sığorta obyektinin dəyərinin pul ekvivalenti sığorta iştirakçıları arasında bölüşdürülür. Risklər qaçınılmaz olduğu üçün zərərlər də hər zaman meydana çıxmağa bilər və hətta mütləq təkrar oluna bilər. Sığortanın qarşısında qoyulan məqsəd isə sığortaçı tərəfin zərərçəkən sığortalıya ziyanın aradan qaldırılması üçün pul yardımı göstərməsidir. Sığortanın *xəbərdarlıq funksiyası* əhəlinin yaxud təsərrüfat

subyektlərinin fəaliyyəti üçün ehtimal olunan mümkün zərərlərin nəticələrini aradan qaldırmağa çağırış aləti olmaqla bütün fəaliyyətin, əmlakın, sağlamlığın və s. sığortalanmasını ehtiva edir. Daha dəqiq desək, sığorta ehtimal olunan risklərin bir növ zərərsizləşdirilməsi deməkdir. Sığortalanma üçün sığortalılardan toplanan ayırmalar sığorta fondlarına cəlb olunduğu üçün sığorta həmçinin *yığım funksiyasını* həyata keçirir. Sığorta vasitəsilə külli miqdarda vəsaitlərinin toplanması, fondların formalaşması maliyyə siyasəti baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Sığortanın sonuncu funksiyası *nəzarətdir*. Nəzarət funksiyası yuxarıda sadalanan digər funksiyaların nəticəsi kimi çıxış edir və sığorta münasibətləri zamanı digər funksiyalarla birlikdə özünü biruzə verir. Nəzarət funksiyasının mahiyyəti fond vəsaitlərinin formalaşdırılması və düzgün istifadəsi ilə bağlıdır. (<https://az.wikipedia.org/wiki/S%C4%B1%C4%9Forta>, 2018)

Yuxarıda qeyd edilmiş funksiyalardan əlavə beynəlxalq təcrübədə sığortanın ilk üçü əsas olmaqla yeddi funksiyası fərqləndirilir:

1. Dəqiqliyin (müəyyənliyin) təmin edilməsi
2. Təhlükəsizliyin təmin edilməsi
3. Riskin paylanması
4. Zərərin əvəzinin ödənməsi
5. Kapitalın cəlb edilməsi
6. Səmərəliliyin (stimulun) artırılması
7. İqtisadi inkişafa dəstək

Sığorta fəaliyyətinin idarə edilməsinin əsas funksiyalarına isə sığortanın sadalanan funksiyalarına xidmət edən bütöv fəaliyyətin planlaşdırılması, tənzimlənməsi, sığorta bazarı üzrə marketinq əməliyyatları, sığorta fəaliyyətinin motivləşdirilməsi və ona nəzarət aid edilir.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA MÜASİR SİĞORTA BAZARININ ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ (SİĞORTA TƏŞKİLATLARI TİMSALINDA)

2.1. Azərbaycanla sığortanın ortaya çıxma zərurəti və inkişaf tarixi

Azərbaycanda sığorta sisteminin qurulmasının və qanunvericilik bazasının əsas formalaşma tarixi müstəqillik əldə etdikdən sonra başlayıb. Ümumilikdə ölkəmizdə sığorta fəaliyyətinin inkişaf mərhələlərini 3 dövrə bölmək olar.

Birinci mərhələ XIX əsrin ortalarından Oktyabr İnkilabına qədər dövrü əhatə edir. XIX əsrin ortalarından başlayaraq ölkə ərazisində *neft sənayesinin inkişafı* ilə əlaqədar olaraq fəaliyyətin genişlənməsi sığorta fəaliyyətinin əsas stimulyerici qüvvəsi olub. Ötən əsrin əvvəlində Bakıda 18 xarici sığorta cəmiyyəti, 1912-ci ildə isə 30-dan çox sığorta cəmiyyət və agentlikləri fəaliyyət göstərüb. Qeyd edilən sığorta qurumlarının işinin əsasını Xəzər dənizindəki əksəriyyəti rus şirkətlərinə aid gəmilərin sığortası təşkil edib.

İkinci mərhələ SSRİ-nin Hakimiyyəti dövrüdür (1920-1990-cı illər). SSRİ-nin tərkibindəki bütün respublikalarında olduğu kimi, Azərbaycanda da dövlətin vahid sığorta sistemi təşkil olunub. İttifaq daxilində sığorta fəaliyyətinin inkişafında müəyyən rola malik SSRİ «İnqosstrax»ın Bakıdakı şöbəsi və Baş Dövlət Sığorta İdarəsi və yaradılıb. Daha sonra sığorta Sovet Hakimiyyəti tərəfindən inhisarına alınıb. Bu dövrdə sığorta sistemi dövlətin sosial təminat sisteminə əlavə qismində fəaliyyət göstərdi. 30-cu illərdən başlayaraq ölkədə mövcud olan özəl fondlar icbari üsullarla ləğv edilərək, əvəzində ancaq dövlət sığortası təşkil edildi. Bu isə sığorta sistemində monopoliyanın yaranmasına və rəqabətin zəifləməsinə səbəb oldu. 1988-ci ilin 26 may tarixində «SSRİ-də Kooperasiya haqqında» qanunun qəbulu ilə sığorta qurumları təsisatına, sığortanın növlərini, həminin qaydalarını müəyyənləşdirməyə icazə verildi. Bununla da ölkədə rəqabət mühiti tədricən canlanmağa başladı.

Üçüncü mərhələ – Milli sığorta bazarının formalaşdığı müstəqillik dövrüdür. Bu mərhələdə milli sığorta bazarı formalaşmağa başlamışdır. Elə müstəqillik əldə edilən il

sığortanın xidmətlər bazarının inkişafının tənzimlənməsi, dövlətin, sığortaçı və sığortalıların mənafeyinin müdafiə edilməsi, metodiki rəhbərliyin icrası, sektora dair normativ hüquqi sənədlərin tərtib edilməsi və sair məqsədlərlə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti nəzdində Dövlət Sığorta Nəzarəti, növbəti ildə isə ölkədə sığorta təşkilatlarının söylərini bir araya gətirmək, sığorta bazarının inkişafına dəstək göstərmək, onların fəaliyyətlərini qarşılıqlı sürətdə əlaqələndirmək, dövlətlə, beynəlxalq və digər təşkilatlarla münasibətlərdə öz üzvlüyündə olan qurumların mənafeyini müdafiə etmək məqsədi ilə Respublika Sığorta Cəmiyyətləri İttifaqı yaradılıb. Bu dövrdə fəaliyyətin hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə 20-yə yaxın qanun və normativ hüquqi akt qəbul edilib.

Hazırkı mərhələdə sığorta bazarının əsas orientasiyası gələcəkdə bu bazarın inkişafının daha da sürətləndirilməsi, sığorta haqlarının ümumi daxili məhsulun tərkibindəki payının artırılması, iqtisadi sabitliyin və tərəqqinin əsas amili kimi iqtisadi proseslərin sığorta təminatının təşkil edilməsidir. Sığorta bazarının inkişaf planında əsas məqsəd respublikada sığortanın intensiv inkişafı üçün qanunvericiliyi təkmilləşdirmək, maliyyə-iqtisadi baza yaratmaqla iqtisadi sabitliyin və təhlükəsizliyin təminatçısı kimi sığortanın rolunun artırılması, sığorta bazarı üzərində dövlət nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsidir. Hazırda özünün inkişaf mərhələsini yaşayan daxili bazarda qırıxdan çox könüllü və icbari sığorta növləri təklif edilir. Qabaqcıl inkişafa malik ölkələrin bazarlarındakı rəngarənglik (300-dən çox sığorta məhsul və xidmətləri) ilə müqayisədə Azərbaycanda bu göstərici çox aşağıdır. (Əliyeva L., 2011: s. 6-8).

Müstəqilliyin ilk ilində Azərbaycanda 60-dan çox sığorta təşkilatı fəaliyyət göstərirdisə, onların çoxu sığorta olunanların etimadını qazana bilmədikləri üçün müflisləşərək öz fəaliyyətini bitirmişdir. 2006-cı ilin əvvəllərində artıq 22-si özəl 6-sı qarışıq mülkiyyət formasına aid olan sadəcə 29 sığorta şirkəti fəaliyyət göstərirdi. Hal-hazırda isə (məlumatın yenilənmə tarixi: 2018-ci il yanvar ayı) Azərbaycanda 20 sığorta və 1 təkrarsığorta şirkəti fəaliyyət göstərir ki , bunlardan biri dövlət (Azərsığorta), digərləri isə özəl sığorta şirkətləridir.

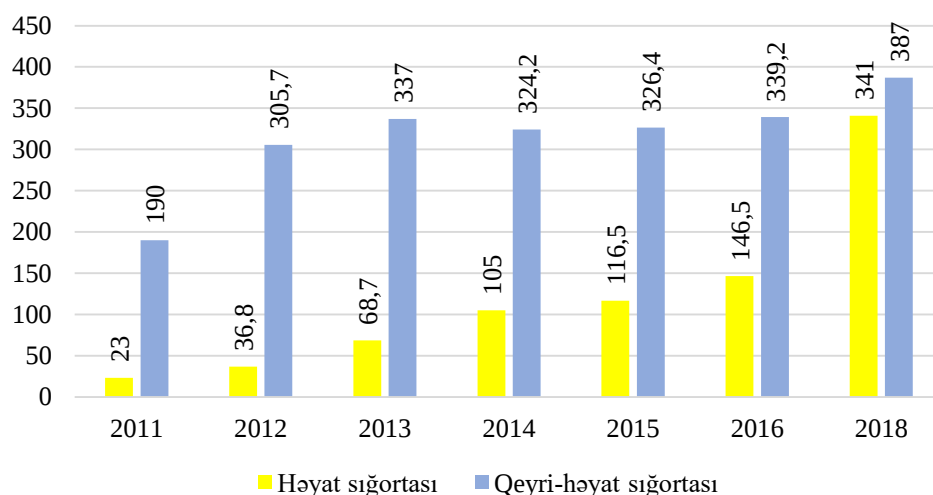
Müstəqillik dövründə bazarın inkişafına təsir edən əsas amillər: Azərbaycan sığorta bazarında baş vermiş mühüm hadisələri və mövcud durumu daha yaxşı analiz etmək üçün son 15-20 ildə bazarının inkişafına təsir edən mühüm hadisələrə diqqət yetirmək məqsədəuyğun olardı. İlk müstəqillik illərinin sığorta bazarı üçün düşərli olmadığını nəzərə alsaq, deyə bilərik ki, yerli bazarın əsas inkişaf mərhələsi, əsas etibarı ilə, yerli bank və kredit təşkilatlarının beynəlxalq maliyyə təşkilatlarından ucuz pul vəsaitlərini cəlb etməyə başladığı XXI əsrin əvvəllərindən başlayır. Bu dövrdə cəlb olunmuş yeni vəsaitlər öz bəhrəsini verdi və müxtəlif kredit məhsullarının satışı genişlənməyə başladı.

Xüsusilə kütləvi xarakter almağa başlayan avtomobil və biznes kreditləri sığorta bazarının canlanmasına yol açdı. Belə ki avtomobil krediti şərtlərinə əsasən borcalan kredit məbləğini tam olaraq banka ödəyəne kimi avtomobil bankda girovda qalırdı. Banklar isə öz riskini sığortalamaq məqsədi ilə avtomobilin sığortalanmasını həyata keçirirdi. Eyni zamanda həmçinin müştərilərə təklif edilən biznes kreditləri üzrə də girov qoyulan əmlakların da banklar tərəfindən sığortalanması sığorta sektorunun dirçəlməsində ciddi rol oynamışdır. Bu tipli sığorta əməliyyatları, başqa sözlə desək, “girov sığortası” ilk olaraq bankların öz marağındadır. Yəni borc alanın müqavilə şərtlərini pozma ehtimalına qarşı onun qoyduğu girovun gələcəkdə satılaraq, əvəzində borc qalığının bağlanması üçün girovun müqavilə bağlanmamışdan öncə olduğu vəziyyətdə qalmasının təminatıdır. Göründüyü kimi bank sektorundakı canlanma paralel olaraq sığorta sektorunun dirçəlməsinə zəmin yaradan amildir.

Yeni əsrdə sığorta bazarının inkişafına güclü təsir etmiş amillərdən digəri kimi, 2009-cu ildə “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Qanununa əsaslı dəyişikliklərin aparılmasını misal göstərək olar. Bu dəyişikliklə sığorta sektoru “həyat və qeyri-həyat” növlərinə ayrılmışdır və bir sığorta şirkəti yalnız bir profil (həyat və ya qeyri-həyat) üzrə xidmət göstərə bilər. Bundan sonra isə üç yeni şirkət “həyat sığortası” üzrə xidmətlər göstərmək üçün lisenziya aldı və bazarda qeyri-həyat sığortasının payı ildən-ilə artmağa başladı. Həmçinin “həyat” sığortası üzrə yeganə icbari növ olan “İstehsalatda bədbəxt

hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta haqqında” Qanun qəbul edildi. Nəticə etibarlı ilə bu gün bazarda həyat və qeyri-həyat sığortası payları üzrə, demək olar ki, bərabərlik müşahidə edilir. (<http://marja.az/news/3911>, 2017)

Diagram 1: Azərbaycanda 2011-2018-ci illərdə həyat və qeyri həyat sığortası paylarının müqayisəsi (milyon manatla)

Mənbə: (<http://marja.az/news/3911>, 2017)

Eyni zamanda “Nəqliyyat vasitələri sahiblərinin icbari mülki məsuliyyət sığortası”nda aparılmış müəyyən dəyişikliklər nəticəsində sahə üzrə toplanan sığorta haqqlarının ümumi həcmi artmış və sığorta bazarının canlanmasına səbəb olmuşdu. Əvvəllər sığorta haqqı minik avtomobilləri üçün 10 manat təşkil edirdisə, 2011-ci ildəki dəyişikliklərdən sonra artıq avtomobillər üçün 50 manatdan başlayan sığorta haqqı mühərrik həcmindən asılı olaraq dəyişir. Artıq bazar fərdləri anlayırdılar ki, sığortalı nə qədər çox sığorta haqqı ödəyərsə, hadisə baş verdiyində sığorta ödənişi almaqda bir o qədər də maraqlı olur. İndiki halda ödənen sığorta haqqının məbləği əvvəlkindən kəskin dərəcədə fərqləndiyi üçün avtomobil qəzaları və ya digər sığorta hadisələri zamanı sürücülər yerindəcə sığorta şirkətinə müraciət edirlər. Bu amil müştərilər arasında maariflənmənin də artmasına yol açmışdır. Belə ki, daha öncə

sürücülərin böyük əksəriyyəti üçün bu icbari sığorta növü üzrə şəhadətnamə yalnız “Yol Patrul Xidmətinin əməkdaşı tərəfindən avtomobil saxlandığında, onlara göstərmək üçün sənəd” xarakteri daşıyırdı. Hazırda isə bu vəziyyət köklü surətdə müsbətə doğru dəyişilmişdir. Əgər 2010-cu ilin yekununda daxili sığorta bazarının həcmi təxminən 200 milyon manat idisə, növbəti üç ildə həyat sığortasının canlanması və sürücü məsuliyyətinin icbari sığortası ilə bağlı tədbirlərin effektiv təsiri ilə bu rəqəm təxminən iki dəfə artaraq 400 milyon manatı keçmiş, 2018-ci ilin yekununda isə hardasa 728 milyon manata çatmışdır. 2014-cü ilin əvvəlində Mərkəz Bank tərəfindən banklarda avtomobil kreditləşməsi şərtlərinin bir növ ağırlaşdırılması ilə bağlı verilmiş qərar sığorta bazarına təsir edən növbəti mühüm amil oldu. Əvvəllər avtomobil kreditləşməsi zamanı ilkin ödəniş avtomobilin dəyərinin 10-15% həcmində müəyyən edilirdisə, yeni qərara əsasən bu göstərici yeni avtomobillərin krediti üçün 50%, işlənmiş avtomobillərin krediti üçün isə istehsal ilindən asılı olaraq 70-80% aralığında təyin olunmağa başladı. Bundan sonra avtomobili yalnız və yalnız daha ciddi və məsuliyyətli müştərilər əldə etməyə başladılar. Avtomobil kreditləşməsinin həcmi aşağı düşdüyü üçün banklar tərəfindən aparılan avtomobilin könüllü sığortası prosesi də kəskin şəkildə zəiflədi. (<http://marja.az/news/3911>, 2017)

Bu hadisədən bir il keçməmiş – 2015-ci ilin fevral ayına təsadüf edən manatın devalvasiyası da avtomatik olaraq, banklarda kreditləşmə prosesinə öz mənfi təsirini göstərdi. Xarici valyuta ilə verilmiş kreditlərin ödənişində gecikmələr dövrü başladı və bununla da bütün istiqamətlərdə banklar kreditlərin verilməsini məhdudlaşdırmağa məcbur oldular. Yüksək ödəniş qabiliyyətli müştərilərin sayının müəyyən qədər azalması da kreditləşmənin aşağı düşməsinin bir başqa səbəbi idi. Nəticə etibarı ilə banklarda girov sığortası, istehlak krediti, biznes və digər növ kredit götürənlərin həyat sığortası və s. sığorta növlərinin real satışı kəskin aşağı düşdü. Elə 2015-ci ilin dekabr ayında baş vermiş II devalvasiya vəziyyəti daha da qəlizləşdirdi, hansı ki öz növbəsində daxili bazarda bank və sığorta şirkətləri arasında olan parnyorluq münasibətlərini, sektorlar arasındakı asılılıq halını iflasa uğratdı. (<http://marja.az/news/3911>, 2017)

2.2. Azərbaycanda müasir sığorta bazarının təhlili və daxili bazarın idarə olunmasında sığorta şirkətlərinin rolu

Müstəqillik əldə etdikdən sonra bir sıra yeni şirkətlərin yaranması ilə rəqabət mühitinin və sığorta bazarının formalaşmasının əsası qoyulsa da, Azərbaycanda sığorta bazarının əsas inkişafı 2000-ci illərdən sonraya təsadüf edir. Rəsmi statistikaya görə, məhz bu son 15 ildə sığorta bazarı öz fəaliyyətinin intensiv inkişaf dövrünü yaşayıb.

Statistik rəqəmlərə əsasən, 2003-2008-ci illərdə sığorta şirkətlərinin ümumi kapitalının həcmində 3.4 dəfə artım müşahidə edilib. Əgər 2004-cü ildə Azərbaycanın sığorta bazarında durğunluq hökm sürmüşdüsə (0,7 faiz artım), 2006-cı ildə 6,7 faiz artım müşahidə edilmişdir. Digər tərəfdən yeni əsrin başlanğıcında sığorta qurumlarından dövlət büdcəsinə köçürmələr yarım milyon manata belə çatmadığı halda, 2005-ci ildə bu göstərici on bir dəfədən çox artaraq 5,5 milyon manat təşkil etmişdir, hansı ki, o dövr üçün məcmu büdcə gəlirlərinin təxminən 0,3 %-nə bərabər idi. 2008-ci ildə isə sığorta mükafatlarının məbləği və sığorta ödənişləri ötən illə müqayisədə 21% artaraq müvafiq olaraq 179,26 milyon isə 49,81 milyon manat olmuşdur. 2010-cu ilin yekununda bir müqavilə üzrə orta ödəniş məbləği 534 manat, müqavilələr üzrə sığorta haqlarının orta göstəricisi isə 148 manat təşkil edib. (Əliyeva L., 2011).

Cədvəl 2: Azərbaycanda 2011-2018-ci illər üzrə sığorta bazarının inkişaf tempi

İllər	İllik sığorta haqları (milyon manatla)	Artım faizi (Əvvəlki ilə nisbətən)	Adambaşına sığorta haqqı (manat)	ÜDM-dəki Pay
2011	213	36,90%	23,4	0,40%
2012	342,5	60,80%	37,1	0,60%
2013	405,7	18,50%	43,4	0,70%
2014	429,2	5,80%	45,3	0,70%
2015	442,9	3,20%	46,2	0,80%
2016	486,1	9,80%	50,1	0,80%
2017	556,9	14,60%	56,8	0,80%
2018	727,95	30,72%	73,5	0,90%

Mənbə: <https://www.fimsa.az/az/2018%20sinifler> əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Cədvəldən də göründüyü kimi, 2011-ci ildən sığorta bazarının inkişafında intensivlik daha da artmağa başlamışdır. Belə ki, həmin il ümumi sığorta bazarı üzrə yığılmış sığorta haqları 213 milyon manat təşkil edib, ötən ilə nisbətən 37% artım demək idi. 2012-ci ildə isə yığılmış sığorta haqları rekord səviyyədə - 60,8% artaraq 342,5 milyon manat olmuşdur. Həmin ildə sığorta ödənişləri 93,7 milyon manat təşkil edib ki, bu ödənişlərin 40%-ə yaxını 3 sığorta şirkətinin (“Atəşgah Sığorta”, “Paşa Sığorta” və “AzərSığorta”) payına düşür. 2013-cü ildə isə 18% artımla daxili bazarda ümumilikdə 405.7 milyon manat həcmində sığorta haqqı əldə edilmişdir, hansı ki, həmin dövr üçün ÜDM-in 0.7%-ni təşkil edirdi. Növbəti üç ildə dünyada baş verən maliyyə-iqtisadi böhranı bank-sığorta sektorunun inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə mənfi təsirini göstərmişdir. Lakin bu illərdə (2014-2016) sığorta şirkətləri tərəfindən ümumi sığorta bazarı üzrə yığılmış sığorta haqlarında azalma müşahidə olunmamış, müvafiq olaraq 6%, 3% və 4,6% artım əldə edilmişdir. Hər üç ildə toplanan sığorta haqları sabit olaraq ümumi daxili məhsulun 0.8%-ni təşkil etmişdir.

Cədvəl 3: 2018-ci il ərzində sığorta sinifləri üzrə hesablanmış sığorta haqları və sığorta ödənişləri haqqında məlumat

Sığorta sinifləri üzrə sığorta haqları və ödənişləri (min manatla)	Sığorta haqları	Sığorta ödənişləri
<i>Könüllü sığortalar üzrə - cəmi:</i>	536 147,0	172 564,8
Həyat sığortası üzrə	305 700,4	94 978,9
Həyatın yaşam sığortası	253 943,5	93 366,0
Həyatın ölüm halından sığortası	48 090,5	1 612,9
Qeyri-həyat sığortası üzrə	230 446,6	77 585,9
Şəxsi sığorta	94 115,3	60 556,9
Əmlakın sığortası	112 095,5	15 074,4
<i>İcbari sığortalar üzrə - cəmi:</i>	191 807,1	67 768,7
Həyat sığortası üzrə	35 292,5	3 136,1
Peşə əmək qabiliyyətinin itirilmə hallarından icbari sığorta	35 292,5	3 136,1
Qeyri-həyat sığortası üzrə	156 514,6	64 632,6
Mülki məsuliyyətinin icbari sığortası (avtonəqliyyat vasitəsi sahibləri üçün)	95 440,5	53 505,2
Daşınmaz əmlakın icbari sığortası	30 364,5	4 025,2
YEKUN	727 954,1	240 333,5

Mənbə: <https://www.fimsa.az/az/2018%20sinifler>, 2019

Son iki il isə daxili bazar öz intensiv inkişafını yenidən təmin etmiş, 2017-ci ildə 15%, 2018-ci ildə isə 31% artım əldə edilmişdir. Bu göstəricilər isə müvafiq illərdə ÜDM- in 0,8 və 0,91 faizini təşkil etmişdir.

Yuxarıdakı cədvəldə sığorta bazarının hazırkı vəziyyəti haqqında dolğun təsəvvür yaratmaq üçün geridə buraxdığımız 2018-ci il ərzində ölkəmizdə sığorta kateqoriyaları üzrə hesablanmış sığorta mükafatları və sığorta ödənişləri haqda məlumatlar verilmişdir. Ötən il ərzində Azərbaycan bazarında fəaliyyət göstərən 21 sığorta şirkəti tərəfindən toplanan sığorta haqları 728 milyon manat, sığorta ödənişləri isə 240.3 milyon manat təşkil etmişdir. Bu göstərici öncəki illə (2017) müqayisədə 30% artım deməkdir. Könüllü sığorta məhsulları üzrə toplanan sığorta haqları 536.2 milyon manat (sektor üzrə 73.7%) təşkil etmişdisə, bu baxımdan sığorta ödənişləri 172.5 milyon manata (sektor üzrə 71.8%) çatmışdır. İcbari sığortalar üzrə toplanan haqlar isə 192 milyon manatla sektor üzrə sığorta mükafatlarının 26.3%-ni, sığorta ödənişləri isə 68 milyon manatla ümumi ödənişlərin 28.2%-ni təşkil etmişdir.

Müşahidə edilən mühüm tendensiyalardan biri isə getdikcə həyat və qeyri-həyat sığortası üzrə yerli bazarda tarazlığın yaranmasıdır. Belə ki, 2018-ci ildə könüllü sığorta bazarında toplanmış 536,2 milyon manatın və 172,6 milyon manat sığorta ödənişlərin yarısından çoxu (305,7 milyon manatı sığorta haqqı, 95 milyon manat sığorta ödənişi) həyat sığortası üzrə xidmətlərin payına düşür. Ümumlikdə götürdükdə isə toplanan 728 milyon AZN məbləğin təxminən 341 milyon manatı, yəni 46.84%-i həyat sığortası üzrə təklif edilən xidmətlərin payına düşmüşdür. Sığorta ödənişləri üzrə isə bu göstərici 40.82% təşkil edir. (<https://www.fimsa.az/az/press-reliz/571>, 2019)

Daxili sığorta bazarının idarə olunmasında şirkətlərin rolu: Bildiyimiz kimi, sığorta bazarının inkişafında əsas rolu sığorta şirkətləri oynayır. İstər sığorta çeşidlərinin bazara çıxarılması, müştərilərə təqdim edilməsi, istərsə də bazarda tələb və təklifin balansı, sərbəst bazar qiymətinin formalaşması baxımından sığorta şirkətləri proseslərin əsas təşkilədicisi rolunu oynayır. Hal-hazırda Azərbaycanda fəaliyyət göstərən 20 sığorta və 1 təkrarsığorta şirkəti tərəfindən qırıxdan çox sığorta xidmətləri

təklif edilir.

Mövcud qanunvericiliyə əsasən sığorta şirkətlərinin təqdim etdiyi xidmətlər həyat və qeyri- həyat olaraq iki profilə ayrılmışdır. Sözü gedən qanunda bir sığorta şirkətinin yalnız bir profil üzrə xidmətlər təklif edə biləcəyi göstərilir, yəni “həyat sığortası” məhsullarının satışı ilə məşğul olan şirkət “qeyri-həyat sığortası” məhsullarının satışını həyata keçirə bilməz və əksinə. Qanun qüvvəyə mindikdən sonra bu günə kimi yalnız 3 şirkət – “Atəşgah Həyat”, “Qala Həyat” və “Paşa Həyat” həyat sığortası xidmətini təklif etmək üçün lisenziya alıb. (<http://marja.az/news/3911>, 2017)

Yerli bazarda sığorta şirkətlərinin təqdim etdiyi xidmətləri həmçinin, icbari və könüllü sığorta xidmətləri olaraq da iki qrupa bölmək olar. Həmçinin, sığorta xidmətlərini mahiyyətinə əsaslanaraq şəxsi sığorta, sosial sığorta, əmlak sığortası, məsuliyyət sığortası və kommersiya risklərinin sığortası kimi təsnifləşdirmək olar. (Sığorta xidmətlərinin təsnifatı və izahı 1.3-cü yarım fəsildə ətraflı şəkildə verilib)

Azərbaycanın sığorta bazarında təklif olunan və istifadə olunan məhsul çeşidlərinin sayı 2006-cı ildə 15-ə yaxın olmuşdusa, 2008-ci illərdə bu göstərici 35-ə qədər artmışdır. Hazırda isə sığorta şirkətlərinin xidmət paketinə 40-dan çox sığorta növü daxildir. Bununla belə, daxili bazarda təklif edilən sığorta xidmətləri qabaqcıl inkişafa malik ölkələrlə müqayisədə azlıq təşkil edir və sığorta məhsullarının çeşidinin az olması Azərbaycanda sığorta istehlakçıları üçün bu məhsulların cəlbədiciliyini azaldıb.

Yerli sığorta şirkətləri arasında təklif edilən xidmət çeşidlərinin sayına görə 39 fərqli sığorta məhsulunun satışı ilə məşğul olan dövlət sığorta şirkəti – “Azərsığorta” birinci yeri tutur. Bazar iştirakçıları arasında öz nizamnamə kapitalına görə liderlik mövqeyi isə 50 milyon manatlıq nizamnamə kapitalı ilə fəaliyyət göstərən “Paşa Sığorta”ya məxsusdur Azərbaycanda fəaliyyət göstərən sığorta şirkətləri, onların nizamnamə kapitalının həcmi və nizamnamə kapitalına görə bazar payı, həmçinin lisenziya əsasında təklif etdikləri xidmət çeşidlərinin sayı aşağıdakı cədvəldə öz əksini tapıb.

Cədvəl 4: Azərbaycanca fəaliyyət göstərən sığorta şirkətləri, onların nizamnamə kapitalı və təklif etdikləri sığorta xidmətləri

№	Sığorta şirkətləri	Nizamnamə kapitalı (mln.AZN)	Kapital üzrə bazar payı (%)	Lisensiya əsasında təklif edilən xidmət çeşidləri (ədəd)
1	Paşa Sığorta	50,00	15,34	31 sığorta növü
2	PAŞA Həyat Sığorta	40,25	12,35	həyat sığortası xidmətləri
3	Xalq Sığorta	39,39	12,08	3 icbari, 20-dən artıq könüllü
4	AzSığorta	20,30	6,22	35 sığorta növü
5	AXA MBASK	19,73	6,05	29 sığorta növü
6	İpək Yolu Sığorta	14,77	4,53	25 sığorta növü
7	Meqa Sığorta	14,50	4,44	29 (25 könüllü, 4 icbari)
8	Qala Həyat Sığorta	12,87	3,94	həyat sığortası xidmətləri
9	AtaSığorta	12,40	3,80	23 könüllü və 5 icbari
10	Standard Insurance	11,00	3,37	29 (24 könüllü, 5 icbari)
11	Sənaye Sığorta	11,00	3,37	32 (27 könüllü, 5 icbari)
12	A-Group	10,01	3,07	17 (14 könüllü, 3 icbari)
13	Rəvan Sığorta	8,97	2,75	19 sığorta növü
14	Bakı Sığorta	8,90	2,73	28 (24 könüllü, 4 icbari)
15	Qala Sığorta	8,05	2,47	sığorta və təkrar sığorta
16	Günay Sığorta	7,70	2,36	23 sığorta növü
17	Azərsığorta	7,00	2,14	39 sığorta növü
18	Atəşgah Həyat Sığorta	6,50	1,99	həyat sığortası xidmətləri
19	Naxçıvan Sığorta	5,50	1,68	19 (15 könüllü, 4 icbari)
20	Atəşgah Sığorta	5,01	1,53	20-dən çox könüllü və icbari
21	Əmrəh Sığorta	5,00	1,53	22 sığorta növü (könüllü)

Mənbə: <https://fed.az/az/news/read/23774> əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

2014-2016-cı illər ölkədə və dünyada cərəyan edən müxtəlif iqtisadi krizis nəticəsində bir çox sığorta şirkətlərinin fəaliyyətində nəzərə çarpacaq dərəcədə geriləmə müşahidə olunmuş və fəaliyyətini uğurla davam etdirə bilən az sayda şirkətlər bazarda liderliyi tamamilə öz əlinə keçirmişdir. Bu isə müəyyən mənada rəqabətli bazardan oliqopolik bazara keçid demək idi. 2016-cı ildə toplanmış 486,1 milyon manat dəyərində sığorta haqlarının və 237,3 milyon manat sığorta ödənişlərinin yarısından çoxu “PAŞA Holding”ə və “Atəşgah”a məxsus dörd şirkətə məxsus olmuşdur. 2017-ci il

ərzində isə sadəcə beş şirkətin ("PAŞA Həyat Sığorta", "Atasığorta", "Qala Sığorta", "Günay Sığorta" və "Bakı Sığorta") bazar payı artmış, bazara bir yeni şirkət – yeganə regional şirkət olan "Naxçıvan Sığorta" şirkəti daxil olmuş, geridə qalan 15 şirkətin isə bazar paylarında azalma müşahidə edilmişdir. (<http://marja.az/news/19256>, 2018)

Cədvəl 5: 2016-2018-ci illər üzrə daxili bazar uğrunda şirkətlər arasındakı rəqabət göstəriciləri

	2016	2017	2018	
Sığorta şirkətinin adı	Bazar payı	Bazar payı	Bazar payı	Sığorta Haqları (min manatla)
PAŞA Həyat Sığorta	16,00%	27,43%	36,40%	264 975,30
PAŞA Sığorta	20,60%	19,32%	17,58%	127 974,33
Atəşgah Həyat Sığorta	7,70%	6,89%	8,26%	60 129,01
Azərsığorta	8,48%	7,26%	5,96%	43 386,07
Atəşgah Sığorta	8,19%	7,03%	5,06%	36 834,48
Meqa Sığorta	4,17%	3,03%	3,54%	25 769,58
Atasığorta	1,91%	2,46%	3,08%	22 420,99
Azsığorta	4,67%	4,55%	2,75%	20 018,74
AXA MBASK	4,52%	4,00%	2,56%	18 635,63
İpək Yolu Sığorta	3,94%	3,18%	2,34%	17 034,13
Qala Sığorta	0,96%	1,96%	2,27%	16 524,56
Qala Həyat Sığorta	6,53%	3,57%	2,18%	15 869,40
Xalq Sığorta	2,03%	1,40%	1,99%	14 486,29
A-Qrup Sığorta	2,63%	2,28%	1,81%	13 175,97
Standard Insurance	4,18%	2,26%	1,78%	12 957,58
Sənaye Sığorta	1,32%	1,30%	1,12%	8 153,09
Günay Sığorta	0,54%	1,71%	0,80%	5 823,63
Cəmi:				727 954,11

Mənbə: <https://banker.az/az%C9%99rbaycan-sigortacilarinin-2012-ci-ild%C9%99n-statistik-gost%C9%99ricil%C9%99ri-ilk-d%C9%99f%C9%99-vahid-formada/>, 2018

2018-ci ildə 21 sığorta şirkəti fəaliyyət göstərsə də, bazarın böyük hissəsinin bir neçə iri şirkətin əlində cəmləşdiyini deyə bilərik. Cari vəziyyətdə bazar payına görə “Paşa Həyat Sığorta” və “Paşa Sığorta” (birlikdə 54%) böyük bir fərqlə bazar liderliyini ələ almışdır. Regionlarda və ümumilikdə işçilərin sayına görə isə Azsığorta,

Azərsığorta və Sənaye Sığorta ilk sıralarda yer alıb. Nizamnamə kapitalının həcminə görə isə “PAŞA Holding”ə məxsus şirkətlərlə (“Paşa Həyat Sığorta” və “Paşa Sığorta”) yanaşı 40 milyon manata yaxın nizamnamə kapitalı ilə “Xalq Sığorta” üstün mövqə tutur.

2.3. Sığorta fəaliyyətinin idarə olunmasında beynəlxalq təcrübə

Beynəlxalq təcrübədə Korporativ İdarəetmənin əsas prinsipləri: 1999-cu il İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının “korporativ idarə etmənin ümumi prinsipləri”ni qəbul etməsinin ardından İƏİT-in Sığorta Komitəsi (OECD Insurance and Private Pensions Committee) islahatın ardı kimi müəyyən işlərə başlamışdır, hansı ki, sırf sığorta şirkətlərinin fəaliyyət xüsusiyyətlərinə uyğun idarəetmə prinsipləri təqdim edir. 2005-ci ildə İƏİT-in Sığorta Komitəsi tərəfindən nəşr olunan və tövsiyə xarakteri daşıyan "Sığorta Şirkətlərinin Korporativ İdarəetmə Prinsipləri" (OECD, 2005) üç təməl başlıqda yaradılmışdır:

- ✓ Korporativ İdarəetmə Strukturu;
- ✓ Daxili Korporativ İdarəetmə Qaydaları
- ✓ Maraqlı tərəflərin Hüquqlarının Qorunması (<http://www.oecd.org/daf/fin/-insurance/oecdguidelinesoninsurergovernance.htm>, 2017)

Prinsiplər bütün dünya ölkələrində təkrarsığorta həyat və həyat xaricində fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinə aiddir. Korporativ idarəetmənin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

Şəffaflıq – Sığorta şirkətlərində maliyyə və qeyri-maliyyə məlumatların zamanında, doğru, tam, aydın bir şəkildə ictimaiyyətə çatdırılması. Digər şirkətlərdən fərqli olaraq, sığorta şirkətləri bir çox maraqlı tərəfləri (xüsusilə də ictimaiyyət, tərəfdaşlar və müştəriləri) məlumatla təmin etməlidir. Bu prosesdə baş verə biləcək uğursuzluq və ya sui-istifadə yalnız sığorta şirkətinə deyil, həm də maliyyə sistemində fəsadlara səbəb olacaqdır.

- ✓ global rəqabət bazarları sığorta şirkətləri tərəfindən təqdim olunan

məlumatların doğruluğundan, şəffaflığından asılıdır;

- ✓ sığorta şirkətləri beynəlxalq mühasibat uçotu standartlarını qəbul və tərtib etməlidirlər;

- ✓ sığortaçı kodeksə daha düzgün əməl olunması üzrə səhmdarlar qarşısında mütəmadi hesabat verməlidirlər.

Hesabatlılıq – Sığorta şirkətlərində, menecmentin həyata keçirdiyi bütün əməliyyatlar ciddi nəzarət altında olmalıdır.

- ✓ direktorlar şurası (müşahidə şurası) səhmdarlar qarşısında mütəmadi olaraq hesabat verməlidirlər;

- ✓ direktorlar şurası menecerlərin işlərinə nəzarət etmək, investorlar və təsisçilər isə direktorlar şurasına nəzarət imkanına malik olmalıdırlar;

- ✓ menecmentin mükafatlandırılması şirkət fəaliyyətinin uzunmüddətli nəticələri ilə bağlı olmalıdırlar.

Məsuliyyət – Sığortachılıq hüquq sistemi ilə paralel icra edilməli olan bir fəaliyyətdir və şirkət rəhbərliyinin şirkət adına gördüyü bütün işlərinin qanunvericiliyə və şirkət daxili qaydalara uyğun olması tələb olunur. Sığorta prosesi bəzi müqavilələrə əsasən uzun illər sonra bitirilə və hətta bir ömür boyu davam edə bilər. Buna görə sığorta sektorunda məsuliyyət digərləri ilə müqayisədə olduqca uzun müddət davam edə bilər.

Ədalətlik – Fəaliyyət zamanı sığorta tərəfləri arasında müəyyən qarşılıqlar ola bilər. Səhmdarlar, menecerlər və tərəfdaşlar arasında maraqların toqquşması, hədəflər və gözləntilər arasında əhəmiyyətli fərqlər, sığortaşılarla sığortalılar arasında müəyyən anlaşılmazlıqlar ortaya çıxmaqla bilər. Ədalətlik prinsipi də mübahisələrin önünə keçməyi və ya hər iki tərəfin maraqlarına uyğun ədalətli formada həll etməyi nəzərdə tutur. (<https://www.oecd.org/finance/insurance/48071279.pdf>, 2017)

Beynəlxalq sığorta bazarının təhlili: Beynəlxalq sığorta bazarının cari vəziyyəti ilə bağlı daha dolğun təsəvvür yaratmaq üçün bir sıra inkişaf etmiş ölkələrin sığorta bazarına nəzər salmaq məqsəduyğun olar:

ABŞ-ın sığorta bazarı. Birləşmiş ştatların daxili sığorta bazarı uzun illərdən bəri inkişaf mərhələləri keçmiş və hazırda öz böyüklüyünə və bazar payına görə dünya lideri hesab edilir. 2016-cı ilin məlumatlarına əsaslanaraq ABŞ-da 5977 sığorta qurumunun fəaliyyət göstərdiyini deyə bilərik. Bunlardan 2538-i əmlak/zərər (P/C), 872-si həyat/anuitet, 858-i tibbi, 247-si riskin məhdudlaşdırılması, 1500-dən çoxu isə digər və ya qarışıq sığorta xidmətləri göstərən şirkətlərdir. 2017-ci ildə ABŞ şirkətləri tərəfindən toplanmış sığorta haqları 1.37 trilyon dollar təşkil etmişdir. (<https://www.statista.com/statistics/431580/leading-insurance-companies-usa-by-total-assets/>, 2018)

2016-cı ildə sektor üzrə çalışan işçilər 2.6 milyon nəfər olmuşdur. Onların 811 900 nəfəri həyat-sağlıq, 648 200 nəfəri qeyri-həyat, 25 000 nəfəri təkrar sığorta şirkətlərində fəaliyyət göstərir. Digər 1.1 milyon nəfər isə sığorta agentlikləri, vasitəçilər və sığorta ilə əlaqədar başqa qurumlarda çalışır. (<https://www.statista.com/statistics/194233/-aggregate-number-of-insurance-employees-in-the-us/>, 2018)

Cədvəl 6: ABŞ-da sığorta sektoru üzrə işçilərin sayı (min nəfərlə)

İl	Sığorta Şirkətləri				Agentlər, vasitəçilər və s.			Yekun
<i>Sığorta növü</i>	<i>Həyat-Sağlıq (L/H)</i>	<i>Qeyri-həyat (P/C)</i>	<i>Təkrar-Sığorta</i>	<i>Cəmi</i>	<i>Agent-brokerlər</i>	<i>Digər</i>	<i>Cəmi</i>	<i>Yekun</i>
2012	811	599	26	1,437	660	272	932	2,368
2013	813	594	26	1,433	672	284	956	2,389
2014	829	595	25	1,449	720	297	1,017	2,466
2015	830	612	25	1,467	763	309	1,072	2,538
2016	819	644	25	1,488	784	322	1,105	2,593
2017	848	646	26	1,520	805	331	1,136	2,656

Mənbə: <https://www.statista.com/statistics/194233/-aggregate-number-of-insurance-employees-in-the-us/>, 2018

2017-ci ildə ABŞ şirkətləri tərəfindən toplanmış sığorta haqları 1.37 trilyon dollar təşkil etmişdir. Bunun 52%-i həyat/tibbi (L/H), 48%-i qeyri-həyat (P/C) sığorta haqlarının payına düşür. 2016-cı ilin nəticələrinə görə cüzi – 0.01% geriləmə müşahidə edilsə də, toplanmış sığorta haqlarının həcminə görə ABŞ 28.15% bazar payı ilə vahid dünya lideridir.

Böyük Britaniyanın sığorta bazarı. Sığorta sektoru zəngin inkişaf tarixinə malik olan Britaniya bazarı öz böyüklüyünə görə dünyada liderlərindən biridir. 2007-ci ildə burada 800-dən çox sığorta şirkəti fəaliyyət göstərirdi. 2009-cu il məlumatlarına əsasən isə Böyük Britaniyanın sığorta bazarında sığorta mükafatlarının əsas hissəsi həyat sığortası üzrə (64,4%) toplanmışdır. Qeyri-həyat sığortası portfelində isə bədbəxt hadisələr və yanğın üzrə (21,8%) və avtomobil sığortası üzrə (12,8%) toplanan sığorta haqları üstünlük təşkil edib.

Son dövrdə Böyük Britaniyada sığorta sektorunda çalışanların sayında azalma müşahidə edilib. 2004-cü ildə sığorta bazarında çalışan işçilərin sayı 208.1 min nəfər idisə, 2016-cı ildə bu rəqəm 111.6 minə düşmüşdür. 2017-ci il sığorta mükafatlarının həcmində öncəki ilə nisbətən 2.6% azalma müşahidə edilib. Bu göstəricilər həyat sığortası üzrə 189,8 milyard dollar, qeyri- həyat sığortası üzrə isə 93,5 milyard dollar təşkil edib. Bu anlamda ümumi məbləğə görə Böyük Britaniya 5.79% bazar payı ilə ABŞ, Çin və Yaponiyadan sonra dördüncü sırada yer almaqdadır (<https://www.swissre.com/institute/research/sigma-research/sigma-2018-03.html>, 2018).

Almaniyanın sığorta bazarı. Beynəlxalq sığorta bazarında öz həcminə və maliyyə tutumluluğuna görə Almaniya sığorta şirkətləri ön mövqelərə malikdir. Təkcə 2017-ci ildə Almaniya sığorta şirkətləri tərəfindən sığorta xidmətləri üzrə toplanmış sığorta mükafatlarının ümumi həcmi 223 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdi.

Təxminən bundan on il əvvəlin göstəricilərinə əsasən Almaniya ərazisində sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək üçün lisenziya alan 32-si təkrar sığorta şirkəti olmaqla 2157 sığorta şirkəti mövcud olmuşdusa, daha sonra müəyyən islahatlardan, həmçinin güclü rəqabət mühitindən dolayı şirkətlərin sayı azalaraq 2016-cı ildə 534-ə çatmışdır. Ölkədə sığorta şirkətlərinin fəaliyyəti federal nəzarət orqanları tərəfindən tənzimlənir (<https://www.insuranceeurope.eu/sites/default/files/attachments/European%20insurance%20-%20Key%20facts%20-%20October%202018.pdf>, 2018).

Hazırda (2017-ci il məlumatlarına əsasən) Almaniya şirkətlər tərəfindən təklif edilən qeyri-həyat sığortasının həcmi 56.5%-lə üstünlük təşkil edir. 2017-ci ildə sığorta

mükafatlarının həcmində 3.8% artım müşahidə edilmişdir. Bu isə toplam 223 milyard dollar sığorta haqqı ilə beynəlxalq bazarda 4.56% paya sahib olmaq deməkdir.

Fransanın sığorta bazarı. Sığorta bazarlarının böyüklüyünə görə qabaqcıl sıralarda yerləşən ölkələrdən biri də Fransadır. Fransa sığorta bazarında 2007-ci ildə 571 (98-i həyat, 360-ı isə qeyri- həyat) peşəkar iştirakçı mövcud idisə, bu rəqəm 2011-ci ildə 332, 2016-cı ildə isə 274-ə qədər azalmışdır. Həmçinin, Fransada xarici sığorta şirkətlərinin əksəriyyəti qeyri-həyat, 10-a yaxını isə həyat sığortası üzrə xidmətlər təklif edən 100-dən çox filialları fəaliyyət göstərir.

Son məlumatlara əsasən (2016) sektor üzrə çalışanların sayı təxminən 146,200 nəfərdir və bu mənada sığorta bazarında illərdə cüzi dəyişikliklərlə, demək olar ki, sabitlik cərəyan edir. (<https://www.swissre.com/institute/research/sigma-research/sigma-2018-03.html>, 2018)

Beynəlxalq sığorta bazarında rəqabət mübarizəsi son dövrlərdə kəskinləşmişdir. ABŞ artıq uzun müddətdir ki, bazarda vahid liderliyə yiyələnsə də, digər sıralar üzrə mövqelər, demək olar ki, hər il yenilənir. Buna misal kimi son dövrlər sektor üzrə sürətlə inkişaf edərək ikinci yeri Yaponiyadan alan Çinin, həmçinin ilk onluğa daxil olan Tayvanın nümunəvi dirçəlişini göstərmək olar.

Cədvəl 7: 2017-ci il dünya bazarda sığorta mükafatlarının (milyon dollarla) həcminə görə lider ölkələr

Sıra	Ölkə	Həyat Sığortası	Qeyri-həyat sığortası	Cəmi	Əvvəlki ilə görə artım	Dünya üzrə bazar payı
1	ABŞ	546,80	830,32	1,377,114	-0,01%	28,15%
2	Çin	317,57	223,88	541,47	16,20%	11,07%
3	Yaponiya	307,23	114,82	422,05	-6,50%	8,63%
4	Böyük Britaniya	189,83	93,50	283,33	-2,60%	5,79%
5	Fransa	153,52	88,08	241,60	1,80%	4,94%
6	Almaniya	96,97	126,01	222,98	3,80%	4,56%
7	Cənubi Koreya	102,84	78,38	181,22	2,40%	3,70%
8	İtaliya	113,95	41,56	155,51	-2,60%	3,18%
9	Kanada	51,59	67,93	119,52	5,50%	2,44%
10	Tayvan	98,60	18,87	117,47	15,80%	2,40%

Mənbə: <https://www.iii.org/publications/insurance-handbook/economic-and-financial-data/-world-insurance-marketplace>, 2018

Öz payına görə ilk on yerə sahib inkişaf etmiş ölkələrin 2017-ci il üzrə kateqoriyalara görə (həyat və qeyri-həyat sığorta porfelləri əsasında) sığorta mükafatlarının həcmi, əvvəlki illə müqayisədə artım faizi və bu göstəricilərə görə beynəlxal sığorta bazarındakı paylarının faizlə ifadəsi yuxarıdakı cədvəldə öz əksini tapmışdır.

Dünya liderlərindən biri kimi *Yaponiyada* tətbiq edilən sığorta sistemi, xüsusən icbari sığorta strukturu digər inkişafda olan ölkələr, hətta bazarda üstün mövqeyə sahib inkişaf etmiş ölkələr üçün də nümunəvi xarakter daşıyır.

Ölkədə icbari tibbi sığorta sistemi son dərəcə təkmil struktura malikdir, hansı ki, Yaponiya ərazisində yaşayan hər kəsi sığortanın bəzi formaları ilə təmin edir. Burada prioritet hesab edilən tibbi sığortanın təminatı ilə bağlı iki təhlükəsizlik sistemi mövcuddur: sosial sığorta sistemi və milli tibbi sığorta sistemi.

Sosial sığorta sistemi, hansı ki, kompaniya və ofislərdə işləyənlər üçün nəzərdə tutulub. Yaponiya Qanunvericiliyinə əsasən, “sosial sığorta sistemi” aşağıdakı şəxslərə şamil edilə bilər:

✓ *Şirkətdə çalışan və ərizə ilə müraciət edərək ilkin ödənişi həyata keçirən çalışanlar.* Müraciət edən tərəfdən asılı olaraq bu ödəniş işçinin çalışdığı şirkət tərəfindən qarşılanar, və ya öz əmək haqqından həyata keçirilə bilər.

✓ *Tibbi sığorta olunduqdan sonra tibbi müavinəti ödəyən çalışanlar.* Qanuna görə, sığorta olunan özü və xəstəxanaya qəbul edilən yaxın ailə üzvləri toplam 40% ödəniş edir. Kənar xəstə kimi xəstəxanaya müraciət edən ailə üzvləri əlavə olaraq 30% ödəniş etməlidir. Bundan başqa xəstəxana tərəfindən təqdim edilən qidaların, tərkibi və kəmiyyətinə görə bəzi dərmanların xərcləri ayrıca hesablanaraq tibbi sığorta məbləğinə daxil edilmir.

✓ *Sığorta kartı.* Qanunvericiyə görə “sosial sığorta sistemi”nin şamil edildiyi hər bir şəxs üçün fərdin sığortalanıb-sığortalanmadığını göstərən yalnız bir kart buraxılır. Kart sahibi xəstəxanaya və ya səyahətə gedəndə kartı mütləq özü ilə götürməlidir.

Milli tibbi sığorta sistemi, hansı ki, sığortada əhatə olunmayan, yerdə qalan əhali

üçün nəzərdə tutulub. Qanunvericiliyə əsasən milli tibbi sığorta sistemi üçün ölkədə ən azı 12 aylıq rezident kimi qəbul edilən, əcnəbi vətəndaş kimi qeydiyyatata alınan fərdlər müraciət edə bilirlər.

✓ *Müraciət (ərizə ilə) və müavinət.* Şəxs rezident olmağını sübut edən sənədlə birgə yaşadığı şəhər və ya şəhərin hər hansı rayonun ofisinə müraciət edə bilər. Müavinət bir il üçün hesablanır və məbləğ müraciətinin gəlirlərindən, ailənin üzvlərinin sayından asılı olaraq dəyişə bilər. Müavinət məbləği sığortanın neçə dəfə istifadə edilməyindən asılı olmayaraq sabit qalır.

✓ *Sığorta kartı.* Burada da qaydalar sosial sığorta sistemində olduğu kimidir. Bir ailə üçün onun sığortalanmağını göstərən yalnız bir kart buraxılır və ölkədxili səyahətə, xəstəxanaya gedəndə kartı üzərində götürmək lazımdır.

Xarici tələbələr üçün tibbi xərclərə kömək proqramı: İstənilən xarici tələbə pulsuz formada təhsil aldığı quruma “tibbi xidmət sertifikatı” üçün ərizə ilə müraciət edə bilər. Bu proqram tələbə tərəfindən “milli tibbi sığorta sistemi” ilə birlikdə istifadə oluna bilər. Bu proqram üzrə ödənen müavinətlər ölkədən kənarda, həmçinin müayinə, hamiləlik və uşaq doğumu zamanı nəzərə alınmır.

Proqramın qaydalarına əsasən bir vətəndaş başqa bir şəhərə (rayona) köçürsə, əvvəlki kartını yerli ofisə qaytarmalı və yeni ünvandakı ofisə müraciət edərək yeni kart almalıdır. (Əliyeva L., 2011: s.86-89)

Polşa təcrübəsi. Öncələr sığorta sektoru dövlətin nəzarətində olan Şərqi Avropa ölkələrində 80-ci illərin axırlarında baş vermiş siyasi, iqtisadi və sosial sahədə əhəmiyyətli dəyişikliklər iqtisadiyyatın bütün sektorlarına, həmçinin sığorta sektorunun inkişafına güclü təsir etmişdir. Bu ölkələrdə müasir sığorta bazarı standartlarına uyğunlaşdırılmış hüquqi aktlar sistemini formalaşdırılmış, sığorta qanunvericiliyi tələblərinə riayət edilməsini və ona nəzarəti gücləndirmək məqsədi ilə sığorta nəzarəti orqanlarının fəaliyyəti təşkil edilmiş, sığorta bazarının effektiv inkişafı təmin edilmişdir. Regionun sığorta bazarında Polşanın üstünlüyü nəzərə çarpır. İstər həyat, istərsə də qeyri-həyat sığorta növləri üzrə bazar payının yarıdan çoxu Polşanın payına

düşür. Regionda sığorta bazarının böyüklüyünə görə Polşadan sonra 2-ci yeri 20-21% bazar payı ilə Çex Respublikası tutur.

Polşanın sektor üzrə sürətli inkişafı və Şərqi Avropa bazarında lider mövqe tutması bir çox ölkələr kimi Azərbaycanda da Polşa təcrübəsinin öyrənilməsinə maraq oyadıb. Belə ki, XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycanın Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti Polşanın Maliyyə Nəzarəti Orqanı ilə birlikdə sığorta sahəsində istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi ilə əlaqədar mövcud qanunvericiliyin Avropa İttifaqı qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılması məqsədi ilə Polşa təcrübəsinin mənimsənməsi və uyğun tövsiyələrin tərtib edilməsi istiqamətində birgə layihənin icrasına başlayıb. Dörd mərhələdən (I - yerli bazarın analizi, vəziyyətin qiymətləndirilməsi, II - təlimləndirmə, III - müzakirə və tövsiyələr, IV - yekun təkliflərin hazırlanması) ibarət layihənin icra müddətinin 2011-ci ilin dekabr ayına kimi yekunlaşması nəzərdə tutulsa da, hal-hazırda da Azərbaycan şirkətləri tərəfindən Polşanın xüsusilə tibbi sığorta sahəsindəki təcrübələrinin öyrənilməsinə böyük maraq var.

Əslində sadəcə Polşanın deyil, ABŞ, Böyük Britaniya, Yaponiya kimi sektor üzrə inkişaf etmiş digər ölkələrdə, o cümlədən nümunəvi inkişafa malik Rusiya və Türkiyə kimi qonşu ölkələrdə sığorta təcrübəsinin öyrənilməsi məqsədilə dövlətlərarası və şirkətlərarası qarşılıqlı əməkdaşlıqların qurulması Azərbaycanda sığorta bazarının inkişafı üçün zəruri şərtlərdən biri hesab edilə bilər. (Əliyeva L.,2011)

2.4. “PAŞA Sığorta” və “Azərsığorta” şirkətlərində sığorta fəaliyyətinin idarə olunmasının əsas istiqamətləri

Əvvəlki yarımfəsillərdə sığorta bazarının formalaşması və inkişafında sığorta şirkətlərinin əhəmiyyətindən bəhs etmişdik. Bu yarımfəsildə isə Azərbaycan bazarında mövqeyinə görə ön sıralarda yer alan iki şirkətin – son dövrlər sürətlə inkişaf edərək lider mövqelərə yerləşmiş “PAŞA Sığorta” və yeganə dövlət sığorta şirkəti olan “Azərsığorta” şirkətlərinin fəaliyyətinin əsasları və şirkət səviyyəsində idarə etmə strukturu, menecmentin əsas xüsusiyyətlərindən danışılacaq.

“PAŞA Sığorta” şirkətində menecmentin əsas istiqamətləri: Əsas 2006-cı ildə qoyulmuş “Paşa Holding”in tərkibinə daxil olan iki sığorta şirkətindən biri kimi “PAŞA Sığorta” sektor üzrə daxili bazar liderlərindən biri hesab olunur. Nizamnamə kapitalının həcmi 50 milyon manat olan “PAŞA Sığorta” şirkəti 300.000-ə yaxın fərdi və korporativ müştərisinə 36 növ icbari və könüllü sığorta üzrə xidmət göstərir. Ötən ilin (2018) yekun məlumatlarına əsasən şirkət il ərzində 127 974,33 milyon manat sığorta mükafatı toplayıb. Bu isə 17,6% pay ilə bazar ikinciliyi deməkdir. Bu göstəricilər daha öncəki illərdə 19,32 və 20,6% təşkil etmişdir. (<https://www.pasha-insurance.az/about-us/about-company/>, 2019)

Şirkətin yarandığı tarixdən bəri yüksək bazar payı ilə daim ön sıralarda yer almasının əsas səbəbi kimi yüksək səviyyəli kapitalla yanaşı, mürəkkəb və bir o qədər də dəqiqliklə təşkil edilmiş menecment strukturu göstərilir. Paşa Sığortanın idarəetmə strukturuna və şirkətdə menecmentin əsas xüsusiyyətlərinə nəzər salaq:

Menecment: Şirkət tərəfindən yetişdirilən menecer-liderlər şirkətin gələcəyə baxışını və inkişaf istiqamətini ortaya çıxarır, heyətin korporativ dəyər və məqsədlərə söykənən çalışmasını təmin edir, yeni biznes münasibətlərinin qurulmasını, həmçinin yeni sosial məqsədli layihələrin təbliğini həyata keçirir, ətrafdakıları motivasiya edir. Şirkətdə *menecmentin* aşağıdakı əsas istiqamətləri var:

- ✓ Korporativ dəyərləri, mədəniyyəti, etik davranış qaydalarını, strategiyayı, missiyanı və gələcək hədəfləri müəyyənləşdirmək;
- ✓ Bütün heyət üzvləri daxil olmaqla şirkətin əsas aktivlərini formalaşdırmaq və şirkətin fəaliyyətinin rentabelliliyini təmin etmək;
- ✓ Qanunçulara riayət edilməsinin, sosial yönümlü layihələrin tətbiq və təşviq edilməsi;
- ✓ Sağlam və təhlükəsiz iş mühitinin yaradılması;
- ✓ İşçilərin ixtisaslaşması və peşəkar inkişafı üçün hər cür şəraitin yaradılması və onların ümumi hədəf uğrunda çalışmaları üçün motivə edilməsi

Korporativ İdarəetmə şirkətin gələcək inkişafını səciyyələndirən, həmçinin onun

fəaliyyətinin təmin edilməsinə birbaşa təsir göstərən qanunların, siyasətlərin, proseslərin, daxili standartların və strateji xarakterli göstərişlərin toplusudur. Şirkətdə korporativ idarəetmə sistemi korporativ idarəetmənin beynəlxalq və daxili standartlarından və təcrübəsindən yararlanaraq, o cümlədən qanunvericilik tələbləri ön rəhbər tutularaq qurulmuşdur və aşağıdakılardan ibarətdir:

Səhmdarların Ümumi Yığıncağı –İl ərzində bir-iki dəfə toplanan və şirkətin inkişafının əsas istiqamətlərini müəyyən edən Səhmdarların Ümumi İclası şirkətdə qərar qəbul edən əsas orqan hesab edilir. Qəbul edilmiş qərarlar üzrə fəaliyyətə ümumi nəzarətin və rəhbərliyin həyata keçirilməsi isə *Direktorlar Şurası* tərəfindən təmin olunur. Bu Şura şirkətin strateji layihələrinin, biznes strategiyasının təsdiqi, icrası və fəaliyyətə ümumi nəzarəti həyata keçirir. *Təftiş Komissiyası* şirkətin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə nəzarət etmək vəzifəsini daşıyır, şirkətin maliyyə durumuna neqativ göstərə biləcək əməliyyatlara və ya şəraitə nəzarət edir, ilin yekunda maliyyə nəticələrinə dair rəy və tövsiyə bildirir, həmçinin Daxili Audit Xidmətinin fəaliyyətinə nəzarət edir. *İdarə Heyəti* hazırkı fəaliyyətinə nəzarəti təmin etməklə yanaşı, illik büdcənin, strateji planının, maliyyə hesabatlılığının və sığorta əməliyyatlarının icrasını həyata keçirir. *Keyfiyyət Qrupunun vəzifəsi isə* daxili nəzarət sistemlərinin şirkətin real biznes proseslərinə və Beynəlxalq İdarəetmə Standartının tələblərinə uyğunluğunu yoxlamaq, cari ehtiyaclarının təmin edilməsinə nəzarət etməkdən ibarətdir.

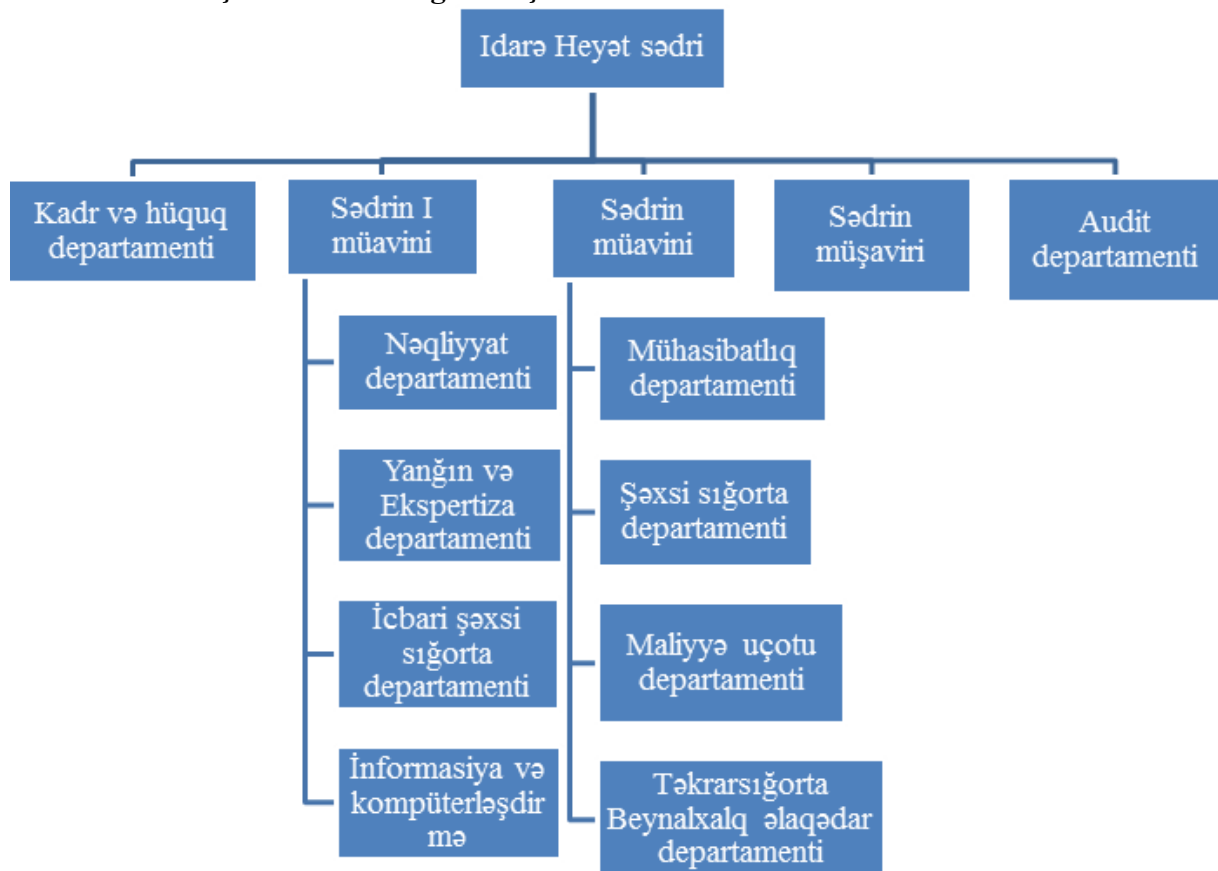
Bunlardan başqa “Paşa Sığorta” şirkətində korporativ idarəetmə sisteminə daxil olan bir sıra daxili komitələr fəaliyyət göstərməkdədir:

- ✓ Depozit və İnvestisiyalar Komitəsi
- ✓ Büdcə və Strategiya Komitəsi
- ✓ İnformasiya Texnologiyalarının İdarə Olunması üzrə Komitə
- ✓ Riskləri İdarəetmə Komitəsi
- ✓ İnsan Resursları və Mükafatlandırma Komitəsi

Məlumat üçün qeyd edək ki, adları sadalanan komitələrin qərarları iclasda iştirak edən üzvlərinin sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilir. (<https://www.pasha-insurance.az/about->

“Azərsığorta” şirkəti və onun idarə etmə strukturu: Azərbaycanın öz müstəqilliyini bərqərar etməsi ilə birlikdə 1921-ci ildə yaradılmış SSRİ Dövlət Sığorta İdarəsi də dağıldı və Azərbaycan Dövlət Sığorta Şirkəti – “Azərsığorta” yaradıldı. Yarandığı ildən bəri “əsrin müqaviləsi” də daxil olmaqla bütün nəhəng dövlət layihələrinin sığorta xidmətləri üzrə əsas operatoru olan “Azərsığorta” müstəqillik müddəti boyunca daim daxili sığorta bazarında lider mövqelərdə yer almışdır. Hazırda xidmət şəbəkələrinin genişliyinə görə (əksər rayonlar), regionlarda və ümumilikdə işçilərin sayına görə (700-dən çox) birinci sırada olan şirkət 2018-ci ilin yekununda toplanmış sığorta haqlarına (43 386 min manat) və bazar payına (6%) görə dördüncü yerdə qərarlaşmışdır. (<https://banker.az/-az%C9%99rbaycan-sigortacilarinin-2012-ci-ild%C9%99n-statistik-gost%C9%99ricil%C9%99ri-ilk-d%C9%99f%C9%99-vahid-formada/>, 2018)

Şəkil 1: “Azərsığorta” şirkətinin daxili idarəetmə strukturu

Mənbə: <https://azersigorta.az/az/page/struktur>, 2018

“Azərsığorta” dövlət sığorta şirkətinin daxili korporativ idarəetmə strukturu yuxarıdakı şəkildə öz əksini tapmışdır.

Azərsığorta şirkəti Dövlətə aid kommersiya qurumu olduğu üçün fəaliyyətinə nəzarət birbaşa və dolayı yollarla dövlət tərəfindən həyata keçirilir. Dövlətə məxsus şirkətin daxili idarəetmə strukturu da özəl sığorta şirkətlərindən, həmçinin yuxarıda geniş məlumat verdiyimiz “Paşa Sığorta”nın menecment quruluşundan bir qədər fərqlənir. Həmçinin şirkət daxili idarəetmə 2005-ci ildə nəşr edilmiş “Dövlətə məxsus müəssisələrin korporativ idarəetmə təcrübələrinə dair İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının Qaydaları”na, həmçinin “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsaslanır. (<https://azersigorta.az/az/page/sirketin-tarixi>, 2018)

III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA SİĞORTA FƏALİYYƏTİNİN İDARƏ EDİLMƏSİ PROBLEMLƏRİNİN TƏHLİLİ

3.1. Azərbaycanın Sığorta Qanunvericiliyinə əsasən sığorta fəaliyyətinin tənzimlənməsi

İqtisadi sistemin qarışıq tipinə malik İnkişaf Etmiş Ölkələrdə bazar subyektlərinin sərbəst hərəkəti və yüksək rəqabət mühiti müşahidə olunsada, dövlətin fəaliyyət sahələrinə nəzarəti və zəruri hallarda müdaxiləsi, ümumi tənzimlənmə mexanizmlərinin və standartlarının təyin olunması istisna olunmur. Hər bir iqtisadi fəaliyyət növü kimi sığorta sahəsinin də dövlət tərəfindən tənzimlənməsi və ona nəzarət zəruri xarakter daşıyır. Dövlətin sığorta orqanları vasitəsilə sığorta sektorundakı tənzimləyici rolu sığorta etdirən vətəndaşların müdafiəsini təmin edən üç əsas funksiyanı yerinə yetirir:

Birinci və əsas funksiya sığorta müqavilələrinin bağlanması ilə bağlı fəaliyyətin həyata keçirilməsinə razılıq verən qeydiyyatın aparılmasıdır. Əvvəla bütün sığortaçı təşkilatlar qeydiyyatdan keçməlidirlər. Çünki bu qeydiyyat şirkətin peşəkarlıq səviyyəsini və onun maliyyə vəziyyətini müəyyən etməyə imkan verir. Qərb təcrübəsində məşhur şəxslər tərəfindən sığortaçı barədə verilmiş zəmanət məktublarının qeydiyyat yerlərinə təqdim olunması tələb edilir və beləcə rəsmi nüfuza sahib olmayan sığorta qurumu fəaliyyət göstərmək iqtidarında olmur. Yekunda sığorta nəzarəti orqanları tərəfindən uyğun görülərsə, müvafiq icazə və ya lisenziyanın sığortaçıya verilməsi ilə qeydiyyat aktı rəsmiləşdirilir.

Aşkarlığın təmin olunması isə dövlət tənzimlənməsinin ikinci funksiyasıdır. Ölkədə peşəkar sığorta fəaliyyətinin təminatı üçün sığortaçıların maliyyə vəziyyəti haqqında tam, doğru və aydın informasiyalar nəşr etdirilməlidir. Aşkarlıq prinsipi qanunvericilik aktları ilə təmin edilməli, sağlam rəqabətə mane olacaq ehtimallara qarşı sığorta nəzarəti orqanları təqdim olunmuş informasiyanın düzgünlüyü yoxlamalıdır. Sığorta cəmiyyətlərinin maliyyə durumu haqqında məlumatların aşkar şəkildə və düzgün olması rəqabət mübarizəsinin qorunub saxlanmasına şərait yaradır.

Növbəti – üçüncü funksiya isə hüquq qaydalarına riayət olunmasının təminatıdır. Sığortaçıların operativ maliyyə fəaliyyətinin yoxlanılması üzrə bir sıra səlahiyyətlərə maliköv olan dövlətin sığorta nəzarəti orqanı sığortaçı və sığortalıların maraqlarını təmin etmək məqsədi ilə qanun pozuntularına görə istintaqa başlaya, qanun pozuntusuna səbəb olan fəaliyyət ilə məşğul olan şəxslərə qarşı inzibati ölçülər tətbiq edə və ya istintaq işini məhkəməyə təqdim edə bilər. (Xankişiyev B., 2006)

Sığorta fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin əhəmiyyəti və vəzifələri qanunvericilikdə də öz əksini tapmışdır. Belə ki, sığorta sektorunun dövlət tərəfindən tənzimlənməsi və ona nəzarətin məqsədləri və ümumi qaydaları barədə “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Qanunun 12-ci Fəslində ətraflı məlumatlar əks etdirilmişdir. Həmin Qanunun 95-ci maddəsinə əsasən Azərbaycanın sığorta sektorunda tənzimləmə və nəzarətin aşağıdakı bir sıra vəzifələri var:

- ✓ Ölkədə sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi və sığorta bazarının inkişafı məqsədilə müvafiq tədbirlər həyata keçirmək;
- ✓ Sığorta bazarını, o cümlədən sığorta işini tənzimləmək, həmçinin sığorta fəaliyyətinə nəzarət etmək;
- ✓ Sığorta fəaliyyətinin inkişafının təminatı üçün qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi üzrə tədbirlər həyata keçirmək və beynəlxalq sığorta sistemində Azərbaycan Respublikasının iştirakının prinsiplərini, icbari sığorta növlərini müəyyən etmək;
- ✓ Ölkədə sığorta fəaliyyətinin tərkibinə daxil olan bütün iştirakçıların hüquq və qanuni mənafeələrinin, ictimai əhəmiyyətli maraqların qorunması üçün tədbirlər həyata keçirmək.
- ✓ Korrupsiyaya, cinayətkarlığa, terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə tədbirləri haqqında qüvvədə olan qanun və qanunvericilik aktlarının tələblərinə əməl edilməsini təmin etmək.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkəmizdə sığorta sektorunda vahid qanunvericilik bazasının formalaşdırılması, bazarın tənzimlənməsi və inkişaf

etdirilməsi məqsədi ilə bir sıra tədbirlər həyata keçirilmiş, qanunlar, qərarlar qəbul edilmişdir.

Azərbaycanda Sığorta fəaliyyətinin inkişaf tarixi XIX əsrin ortalarından başlasa da, onun əsas qanunvericilik bazasının yaranması və inkişafı müstəqillik illərindən başlayır. Belə ki, 1993-cü ildə sığorta fəaliyyətinə aid ilk qanun olan «Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu qəbul edilib. Daha sonra müxtəlif illərdə sığorta fəaliyyətinin ölkə səviyyəsində tənzimlənməsi və ümumi qaydaların, standartların təyin edilməsi məqsədi ilə müxtəlif qanunlar, qərarlar, fərmanlar və s. qəbul edilmişdir. Ümumilikdə götürsək, Azərbaycanda sığorta fəaliyyətinin Qanunvericilik bazasının dörd tərkib hissəsi var:

- ✓ Azərbaycan Respublikasının Qanunları
- ✓ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanları
- ✓ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarları
- ✓ Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Normativ sənədləri

İlk rəsmi qanun olan 1993-cü ildə qəbul edilmiş «Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa 1999-cu ildə bir sıra dəyişikliklər edilib müəyyən qədər təkmilləşdirilsə də, çoxsaylı boşluqlar səbəbindən 2008-ci ildə qüvvədən düşmüşdür. Hazırda isə sığorta fəaliyyətinin tənzimlənməsi üçün qəbul edilmiş və qüvvədə olan 10-a yaxın Qanun mövcuddur. Bunların tərkibinə ümumi qaydaların, prinsiplərin müəyyən edilməsi, sektorun ümumi inkişafı məqsədi ilə qəbul edilmiş “Sığorta fəaliyyəti haqqında”, “Tibbi sığorta haqqında” Qanunlarla yanaşı icbari sığorta növlərinin təşviqi məqsədi daşıyan qanunlar (“İcbari Sığortalar Haqqında”, “İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta haqqında”, “Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında”, “Məhkəmə və hüquq mühafizə orqanları işçilərinin dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında”, “Auditorun peşə məsuliyyətinin icbari sığortası haqqında”, “Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə və beynəlxalq təşkilatlarda fəaliyyət göstərən diplomatik nümayəndəliklərində qulluq edən şəxslərin icbari sığortası haqqında”

Azərbaycan Respublikasının Qanunları) daxildir. Həmçinin "Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi"nin 50-ci Fəslə (Sığorta) da Azərbaycanda sığorta qanunvericiliyinin əsas tərkib hissələrindəndir. (<https://www.fimsa.az/az/legislation-insuarance>, 2019)

Sığorta fəaliyyətinə dövlət nəzarəti və onun tənzimlənməsi “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Qanununun tələblərinə görə dövlətin səlahiyyətli – maliyyə bazarlarına nəzarət orqanı tərəfindən həyata keçirilir. Qanunun müxtəlif maddələrində maliyyə bazarlarına nəzarət orqanının iş prinsipləri öz əksini tapmışdır. Müstəqilliyin ilk illərində bu funksiyaları əvvəlcə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Azərbaycan Respublikası Dövlət Sığorta Nəzarəti, daha sonra Maliyyə Nazirliyinin nəzdində Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti yerinə yetirirdi. 2016-cı ildən isə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yeni fərmanı ilə bu vəzifəni Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası icra edir.

Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası publik hüquqi şəxs ölkədəki sığorta təşkilatları və maliyyə bazarlarının tərkibinə daxil olan digər qurumların və ödəniş sistemləri fəaliyyətinin tənzimlənməsi və nəzarəti, onların lisenziyalaşdırılması, həmçinin bu sahələr üzrə nəzarət sisteminin şəffaflığını və çevikliyini təmin etmək üçün 2016-cı ilin fevral ayında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə yaradılmışdır. Birbaşa Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin nəzarətində olan orqanın nizamnamə fondu 5 000 000 (beş milyon) manatdır. MBNP-nin sığorta sektorunun inkişafı ilə bağlı fəaliyyət istiqamətləri aşağı kimi müəyyənləşdirilmişdir:

- ✓ Sığorta bazarındakı dövlət siyasətinin formalaşmasında və həyata keçirilməsində iştirak etmək, tənzimləməni həyata keçirmək və qüvvədə olan qanunvericiliyə əməl edilməsinə nəzarət etmək;
- ✓ Sığorta bazarının inkişafını təmin etmək və makroprudensial nəzarətin həyata keçirilməsi;
- ✓ Sığorta bazarının inkişafı ilə bağlı müvafiq hüquqi aktların layihələrinin hazırlanmasında iştirak etmək və normativ aktlar qəbul etmək;

- ✓ Sığorta fəaliyyətin lisenziyalasdırılmasını, fəaliyyətlə bağlı icazələrin verilməsini, o cümlədən ləğv edilməsini təmin etmək;
- ✓ Sığorta bazarında vahid informasiya sisteminin tətbiqi ilə bağlı tədbirlər
- ✓ Bazarda hərtərəfli və davamlı nəzarətin həyata keçirilməsini, yoxlamalar aparılmasını və ya bu yoxlamaları üçüncü tərəfə həvalə edilməsini, bununla bağlı hesabatların əldə edilməsini təmin etmək və s. (<https://www.fimsa.az/az/charter>, 2016)

İcbari Sığorta Bürosu – Sığorta sektorunun tənzimlənməsində əhəmiyyətli paya sahib daha bir orqan İcbari Sığorta Bürosusudur. 2011-ci il 29 noyabr tarixində “İcbari sığortalar haqqında” Qanunun tələblərin uyğun olaraq qurulan büronun fəaliyyətinin məqsədi zərərçəkən sığortalı və üçüncü şəxslərin maraqlarının müdafiəsini, icbari sığorta sisteminin inkişafını və sabitliyini təmin etməkdən ibarətdir. Sadalanan məqsədlərə nail olmaq üçün İSB qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş aşağıdakı funksiyaları həyata keçirir:

- ✓ Ölkənin sığorta qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş icbari sığorta növlərinin həyata keçirilməsi zamanı, həmçinin bu anlamda beynəlxalq sığorta sistemləri çərçivəsində iştirakçıların qarşılıqlı fəaliyyətini təmin etmək;
- ✓ İcbari sığorta fəaliyyəti iştirakçıların maraqlarını dövlət, yerli idarəetmə və digər orqanlarda, təşkilatlarda təmsil və müdafiə etmək, həmçinin Büronun iştirakçılarını icbari sığorta növləri üzrə fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlarla münasibətlərdə təmsil etmək, o cümlədən beynəlxalq sığorta sistemlərinin iştirakçıları ilə qarşılıqlı əməkdaşlığı həyata keçirmək;
- ✓ İcbari sığorta üzrə proseslərin təkmilləşdirilməsi və qanunvericiliyin inkişafı üzrə təkliflərlə çıxış etmək;
- ✓ İcbari sığorta növləri üzrə dəymiş zərərlərin qiymətləndirilməsi, hadisələrin araşdırılması ilə əlaqədar yeni metodoloji təlimatlar işləyib hazırlamaq və tətbiq etmək, hadisə zamanı sağlamlığına zərər dəyən üçüncü tərəflərə kompensasiya ödənişlərinin təqdim edilməsini təmin etmək
- ✓ İcbari sığorta şəhadətnamələrini blanklarını mərkəzləşdirilmiş formada çap

etdikdən və sığortaçılara ödənişsiz olaraq təqdim etdikdən sonra onların uçotunu aparmaq;

✓ Sığorta təminatları ilə bağlı risklərin minimallaşdırılması üçün vahid təkrarsığorta proqramını müəyyənləşdirmək və təkrarsığorta zamanı iştirakçı qismində çıxış edən sığorta təşkilatlar adından vahid təmsilçi kimi çıxış etmək; (<http://isb.az/buro-haqqinda/>, 2019)

Azərbaycan Sığortaçılar Assosiasiyası – Sığorta sektorunun tənzimlənməsində önəmli rola sahib olan daha bir qurum ümumi maraqlar əsasında birləşmiş, könüllülük, üzvlərin hüquqi bərabərliyi prinsipləri əsasında yaradılan, kommersiya məqsədi güdməyən qeyri-hökumət təşkilatı – “Azərbaycan Sığortaçılar Assosiasiyası” İctimai Birliyi. Asossasiyanın üzvlüyünə hazırda ölkədə fəaliyyət göstərən 20 sığorta şirkəti, 1 təkrarsığorta şirkəti və 5 sığorta vasitəçisi daxildir. ASA-nın əsas məqsədi Azərbaycanın sığorta bazarında fəaliyyət göstərən və birliyin üzvlüyünə qəbul edilmiş sığorta və təkrarsığorta təşkilatlarının, sığorta vasitəçilərinin digər yardımçı fəaliyyət göstərən hüquqi şəxslərin inkişafına dəstək vermək, onların sosial-iqtisadi, məlumat və sair inkişaf proqramlarını inkişaf etdirmək və elmi bilikləri artırmaqdan ibarətdir. Məhz bu məqsədlərə nail olmaq üçün birlik aşağıdakı vəzifələri həyata keçirir:

✓ Qurumun üzvlüyünə daxil olan hüquqi şəxslərin fəaliyyətlərinin səmərəliliyinin artırılmasına kömək etmək, dövlət orqanlarında, siyasi və ictimai təşkilatlarda üzvlərin təmsilçiliyini həyata keçirmək və onların qanuni maraqlarını və hüquqlarını müdafiə etmək, onlarsında arasında münasibətləri tənzimləmək;

✓ Sağlam rəqabət mühitinin təminatı üçün əsas prinsiplərini müəyyən etməklə yanaşı, sahədə haqsız rəqabətin qarşısının alınması üçün dövlət orqanları ilə müştərək tədbirlər görmək;

✓ Ölkədə sığorta işinin inkişafı, etibarlı şəkildə həyata keçirilməsi, həmçinin bu məqsədlə uzunmüddətli proqramların həyata keçirilməsi üçün dövlət orqanları ilə əməkdaşlıq etmək;

✓ Birliyin təsisçilərinin və üzvlərinin qarşılıqlı əməkdaşlığını təmin etmək;

- ✓ Üzvlərə analitik, təşkilati, metodiki və digər sahələrdə kömək etmək, həmçinin onlara müəyyən tövsiyələr hazırlayıb təqdim etmək;
- ✓ Sığorta sahəsində çalışan kadrların ixtisalaşmasına, o cümlədən Birliyin öz təsisçilərinin, üzvlərinin, mütəxəssislərinin peşə hazırlığı səviyyəsinin artırılmasına kömək etmək;
- ✓ Əhali arasında sığorta təbliğatı, maarifçilik işləri aparmaq, müxtəlif dəyirmi masa və görüşlər, konfranslar, kurslar və seminarlar, sərgilər təşkil etmək və təbliğat məqsədli digər mədəni-kütləvi tədbirlər keçirmək və s. (<https://asa.az/uploads/charters/-1536055248.pdf>, 2006)

3.2. Azərbaycan sığorta bazarının beynəlxalq sığorta bazarı ilə müqayisəsi

Ölkə daxilində istənilən növ iqtisadi fəaliyyət sahəsinin inkişaf səviyyəsinin ölçülməsi, onun pozitiv və neqativ tərəflərinin aşkarlanması üçün ən effektiv üsullardan biri sektora aid göstəricilərin digər ölkələrin göstəriciləri ilə müqayisə edilməsidir. Sığorta bazarlarını ölçməklə onları müqayisə etmək məqsədilə beynəlxalq praktikada müxtəlif metodlardan istifadə edilir. Aşağıda həmin metodların məğzi barədə məlumat verəcək, həmçinin sözü gedən metodlara əsasən Azərbaycanın sığorta bazarını digərlər ölkələrin sığorta bazarı ilə müqayisə etməyə çalışacağıq. (<https://banker.az/sigorta-bazarlarinin-muqayis%C9%99si/>, 2016)

Sığorta bazarlarını ölçməklə onları müqayisə etmək məqsədilə ən çox istifadə edilən metod bazardakı “sığorta haqları həcmi”nin digər bazarlarla müqayisəsidir. Bu metoda əsasən müvafiq müddətdə ölkə ərazisində fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatları tərəfindən yığılan sığorta haqları toplanılaraq ölkə üzrə sığorta mükafatlarının ümumi həcmi hesablanır. Əldə edilən nəticələrə görə bir sığorta bazarının digər sığorta bazarı ilə müqayisəsi mümkündür. Lakin, bu göstərici bazarların müqayisəsi mənasında heç də əsl mənzərəni ortaya çıxartmır. Belə ki, sığortanın çox yüksək inkişafa malik olduğu İsveçrədə qeyri-həyat sığorta məhsulları üzrə yığılan ümumi sığorta haqlarının həcmi inkişafca qat-qat geridə qalan Rusiya Federasiyasının bazar göstəriciləri ilə, demək olar

ki, eynidir. Aşağıdakı cədvəldə Azərbaycanın sığorta bazarının bir sıra inkişaf etmiş və post-sovet ölkələrin bazarları ilə müqayisəsi verilib:

Cədvəl 8: İnkişaf etmiş və post-sovet ölkələri üzrə sığorta haqları həcmnin müqayisəsi

Ölkə	Brutto sığorta haqları (milyon avro)					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
<i>ABŞ</i>	1791294	1896269	2006239	2015130	2139564	2306553
<i>B.Briyaniya</i>	286124	298641	324302	299539	321805	296334
<i>Yaponiya</i>	456522	519501	418122	307916	305431	276164
<i>Almaniya</i>	211919	224729	266426	293584	297716	257812
<i>Fransa</i>	261390	254059	227617	242591	258405	220680
<i>Koreya</i>	106307	121289	143497	148884	164620	161605
<i>İtaliya</i>	149375	137963	121651	141781	170014	145893
<i>Kanada</i>	75462	82718	85393	86720	81906	73561
Rusiya	13,814	15,926	20,112	20,122	14,453	12,846
Ukrayna	2,183	2,204	2,041	2,596	1,392	1,134
Qazaxıstan	786	1,035	1,191	1,322	1,199	776
Litva	450	492	518	563	601	645
Latviya	327	396	447	471	517	531
Belarus	338	219	383	508	509	401
Estoniya	296	282	297	317	341	361
Azərbaycan	147	209	330	376	451	260
Özbəkistan	81	95	109	112	150	182
Gürcüstan	154	148	236	197	134	137
Türkmənistan	40	46	53	61	76	65
Moldova	56	62	70	72	65	59
Ermənistan	17	45	67	62	52	59
Tacikistan	18	21	25	27	31	28
Qırğızıstan	9	12	13	14	14	13

Mənbə: <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=INSIND>, 2019

Qeyd edilmiş üsul bazar haqqında o qədər də düzgün təsəvvür yaratmadığı üçün bazarların ölçülməsi və müqayisəsi üçün daha effektiv metodlardan istifadə olunur. Bunlara misal olaraq “sığorta sıxlığı” (insurance density) ilə “sığortanın nüfusetmə faizi” (insurance penetration rate) metodlarını göstərə bilərik.

Ölkə ərazisində toplanmış məcmu sığorta mükafatlarının ölkə əhalisinin ümumi sayına nisbəti ilə ölçülən göstərici “sığorta sıxlığı”dır. Başqa sözlə sığorta sıxlığını “adam başına düşən ortalama sığorta haqqı” da adlandırmaq olar.

Aşağıdakı cədvəldən (Cədvəl 7) digər postsovet ölkələrinin sığorta bazarları ilə müqayisə zamanı Azərbaycanın orta mövqedə qərarlaşdığını, həmçinin post-sovet ölkələri arasında sığorta sıxlığına görə ən yüksək göstəricilərin Baltıqyanı ölkələrə, ən aşağı göstəricilərin isə Orta Asiya ölkələrinə məxsus olduğunu görə bilərik. Lüksemburq sığorta sıxlığı göstəricisinə görə dünya üzrə ən yüksək göstəriciyə malikdir.

Cədvəl 9: 2010-2015-ci illər üzrə inkişaf etmiş və postsovet ölkələrində sığorta sıxlığı

Ölkə	Adambaşına düşən orta sığorta haqqı (Avro)					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
<i>Lüksemburq</i>	47763	32297	41639	40089	45695	32992
<i>İrlandiya</i>	8616	8424	8555	8491	9807	9045
<i>İsveçrə</i>	5944	7013	6718	6950	6945	6562
<i>ABŞ</i>	4601	4833	5060	5001	5250	5543
<i>Böyük Briyaniya</i>	4299	4344	4678	4218	4486	4047
<i>Fransa</i>	3793	3679	3208	3425	3612	3126
<i>İtaliya</i>	2449	2244	1970	2288	2747	2356
<i>Almaniya</i>	...	...	2543	2738	2751	2284
<i>Yaponiya</i>	3428	3886	2952	2240	2270	2085
<i>Hollandiya</i>	2579	3065	2656	2637	2496	1910
<i>Estoniya</i>	222	212	224	240	259	275
<i>Latviya</i>	154	191	219	233	259	267
<i>Litva</i>	145	163	173	190	205	222
<i>Rusiya</i>	97	111	140	140	99	88
<i>Qazaxıstan</i>	48	62	70	77	69	44
<i>Belarus</i>	36	23	40	54	53	42
<i>Gürcüstan</i>	39	38	62	52	36	37
<i>Azərbaycan</i>	16	23	36	41	48	28
<i>Ukrayna</i>	48	48	45	61	31	25
<i>Ermənistan</i>	6	15	22	21	17	20
<i>Moldova</i>	16	17	20	20	18	17
<i>Türkmənistan</i>	8	9	10	12	14	12
<i>Özbəkistan</i>	3	3	4	4	5	6
<i>Tacikistan</i>	2	3	3	3	4	3
<i>Qırğızıstan</i>	2	2	2	2	2	2

Mənbə: <https://www.oecd.org/daf/fin/insurance/globalinsurancemarkettrends.htm>, 2019

Ölkə üzrə yığılmış ümumi sığorta haqlarının ÜDM-dəki payı isə sığorta fəaliyyətinin ölkənin ümumi iqtisadiyyatındakı əhəmiyyətini əks etdirən “sığortanın

nüfusetmə faizi”ni göstərir. Aşağıdakı cədvəldə 2010-2015-ci illər ərzində inkişaf etmiş və postsovet ölkələrində sığortanın nüfusetmə faizi əks etdirilmişdir. Burada da Lüksemburqun adının birinci gəldiyi halda, post-sovet ölkələri arasında Baltikyanı ölkələrin yüksək inkişafı nəzərə çarpır. Sığortanın ölkəmizdəki nüfusetmə faizi cədvəldə sonuncu olan Türkmənistanla müqayisədə 4 dəfə çox olsa da, bu göstərici post-sovet ölkələri arasında lider olan Latviyadakından 2,5 dəfə aşağıdır.

Cədvəl 10: 2010-2015-ci illər üzrə inkişaf etmiş və postsovet ölkələrində sığortanın nüfusetmə faizi

Ölkə	Sığortanın nüfusetmə faizi (ÜDM-dəki payı)					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
<i>Lüksemburq</i>	51,20%	31,32%	43,83%	39,62%	43,20%	36,90%
<i>İrlandiya</i>	20,14%	18,43%	19,85%	18,62%	19,88%	16,44%
<i>Koreya</i>	10,37%	10,85%	12,69%	12,29%	12,59%	12,61%
<i>ABŞ</i>	10,80%	11,03%	11,16%	10,72%	10,86%	11,11%
<i>B.Briyaniya</i>	12,50%	11,86%	12,65%	11,16%	10,85%	10,34%
<i>Fransa</i>	10,24%	9,22%	8,61%	8,82%	9,22%	9,37%
<i>İsveçrə</i>	9,01%	8,97%	9,09%	9,22%	9,06%	9,04%
<i>İtaliya</i>	7,82%	6,72%	6,50%	7,38%	8,82%	8,88%
<i>Yaponiya</i>	8,38%	8,83%	6,76%	6,40%	6,84%	6,80%
<i>Almaniya</i>	...	...	6,56%	6,69%	6,49%	6,27%
Latviya	1,83%	1,95%	2,05%	2,07%	2,19%	2,18%
Estoniya	2,01%	1,69%	1,65%	1,67%	1,71%	1,77%
Litva	1,60%	1,57%	1,55%	1,61%	1,65%	1,73%
Ukrayna	2,14%	1,75%	1,53%	1,96%	1,69%	1,50%
Rusiya	1,13%	1,11%	1,21%	1,27%	1,27%	1,27%
Gürcüstan	1,74%	1,32%	1,97%	1,75%	1,04%	1,13%
Moldova	1,27%	1,22%	1,23%	1,19%	1,07%	1,02%
Belarus	0,82%	0,80%	0,82%	1,02%	0,93%	0,94%
Azərbaycan	0,37%	0,42%	0,63%	0,70%	0,73%	0,81%
Qazaxıstan	0,70%	0,72%	0,78%	0,79%	0,68%	0,75%
Ermənistan	0,24%	0,59%	0,83%	0,76%	0,62%	0,62%
Tacikistan	0,44%	0,44%	0,44%	0,44%	0,44%	0,44%
Özbəkistan	0,28%	0,28%	0,30%	0,28%	0,30%	0,32%
Qırğızıstan	0,24%	0,25%	0,27%	0,27%	0,25%	0,25%
Türkmənistan	0,24%	0,20%	0,20%	0,20%	0,20%	0,20%

Mənbə: <https://www.oecd.org/daf/fin/insurance/globalinsurancemarkettrends.htm>, 2019

Yuxarıdakı cədvəldə 2010-2015-ci illər üzrə inkişaf etmiş və postsovet ölkələrində sığortanın nüfusetmə faizi əks etdirilmişdir. Burada da Lüksemburqun adının birinci

gəldiyi halda, post-sovet ölkələri arasında Baltikyanı ölkələrin yüksək inkişafı nəzərə çarpır. Sığortanın ölkəmizdəki nüfusetmə faizi cədvəldə sonuncu olan Türkmənistanla müqayisədə 4 dəfə çox olsa da, bu göstərici post-sovet ölkələri arasında lider olan Latviyadakından 2,5 dəfə, dünya liderindən isə təxminən 35 dəfə aşağıdır.

Əlavə olaraq onu da qeyd etmək lazımdır ki, hətta bu üç göstəricisi oxşar olan bazarlarda belə sığorta təklifinə görə böyük fərqlər müşahidə edilə bilər. Belə ki, bəzi sığorta bazarlarında əsas pay bir neçə şirkətin, və ya bir monopolist şirkətin əlində cəmləşdiyi halda, digər sığorta bazarında bir-birilə güclü rəqabət aparan onlarla sığorta şirkəti mövcud ola bilər. Bazar üzrə sığorta şirkətləri arasında rəqabət səviyyəsini (təmərküzləşməni) ölçmək üçün bir sıra metodlardan istifadə edilir. Bunlar arasında ən geniş yayılmış üsul isə Herfindahl indeksinin (Herfindahl-Hirschman Index və ya HHI) müəyyən edilməsidir. Herfindahl indeksinin hesablanma qaydası:

$$HHI = s_1^2 + s_2^2 + s_3^2 + \dots s_n^2$$

Burada, s – sığorta şirkətinin bazardakı payı (faizlə), N isə bazarda fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin sayıdır. (<https://www.investopedia.com/terms/h/hhi.asp>, 2019)

Hesablanmış Herfindahl indeksi 1000-dən az olarsa bazarda yüksək rəqabət, 1000 – 1800 arasında olduğu halda orta səviyyəli rəqabət, 1800-dən artıq olarsa yüksək təmərküzləşmə (əsas paya sahib 3-4 şirkət) müşahidə edilir. (<https://banker.az/sigorta-bazarlarinin-muqayis%C9%-99si/>, 2016)

Azərbaycanda Herfindahl İndeksi 2018-ci ildə 1800-ü ötərək 1827,2-ə çatmışdır, bu isə artıq bazarda yüksək təmərküzləşmənin hökm sürdüyünə işarədir. Məlumat üçün bildirək ki, bu göstərici 2015-ci ildə 1344 (orta rəqabətli bazar), 2010-cu ildə isə 759 (yüksək rəqabətli bazar) olmuşdur. Daxili bazardakı rəqabətə nəzər saldıgımızda 27,43% bazar payı ilə PAŞA Həyat Sığortanın liderliyini görə bilərik. Bazar payı 5%-dən yuxarı olan şirkətlərin sayı isə beşdir. Lakin mütəxəssislər təmərküzləşməni heç də bazar üçün birmənalı olaraq neqativ hal kimi qiymətləndirmirlər. Müqayisə üçün bildirək ki, sığorta sektoru üzrə dünya lideri hesab edilən Amerika Birləşmiş Ştatlarında

HHİ göstəricisi 4350 təşkil edir. Burada bazarda lider mövqeyə malik şirkət 58% paya sahib olduğu halda, payları 5%-dən yuxarı olan sadəcə 4 şirkət fəaliyyət göstərir. (<https://www.statista.com/statistics/431580/leading-insurance-companies-usa-by-total-assets/>, 2018)

Azərbaycan sığorta bazarının Rusiya ilə müqayisəsi: Bildirdiyimiz kimi MDB ölkələrindəki ÜDM-in üçdə ikisi və regionda toplanmış sığorta haqlarının hardasa 90 faizi Rusiyanın payına düşür. Bu inkişafın əsas səbəblərindən biri sığorta sektorunda əhalinin maarifləndirilməsi istiqamətində böyük işlərin görülməsidir. Sırf sığorta maarifləndirilməsi xarakterli verilişlər, əhali üçün pulsuz maarifləndirici kurslar sığorta şirkətləri tərəfindən maliyyələşir. Rusiyada sığorta şirkətləri internet üzərindən təklif etdikləri sığorta növləri üzrə müqavilə bağlayarkən məhz hansı məqamlara diqqət yetirilməli olduğuna dair məlumatları, o cümlədən vətəndaşların hüquqlarını müəyyənləşdirən qanun müddəaları, yerləşdiriblər. Həmçinin, səyahətə çıxanlar üçün tibbi sığorta təklif edən sığortaçı potensial müştərilərə müqavilə bağlayan zaman fikir verməli olduğu məqamları ən xırda detallarına qədər açıqlayır, hası ki, sonradan hər hansısa bir hadisə baş verdikdə sığortalanmış şəxs hüququ nəyə çatırsa, onu da tələb edə bilər. Sığorta şirkətləri tərəfindən belə üsulların tətbiqi Azərbaycan bazarı üçün də zəruridir. Rusiyadan vətəndaş cəmiyyəti institutları vasitəsilə əhalinin maarifləndirilməsi şirkətlərin ümdə addımlarından biri hesab olunsaydı da, əhalinin maarifləndirilməsi Azərbaycandakı sığorta şirkətlərinin fəaliyyət planında əsas prinsip hesab edilmir və bu yolda mühüm araşdırma mərkəzləri kimi qəbul edilən qeyri-hökumət təşkilatlarının köməyindən istifadə olunmur. (Əliyeva L., 2011)

Rusiyada Rusiya Federasiyası Sosial Sığorta Fondu, Rusiya Federasiyasının Pensiya Fondu, həmçinin bir sıra federal və ərazi icbari tibbi sığorta fondları müasir sosial sığorta sisteminin formalaşmasında, Rusiya Federasiyasının Dövlət Məşğulluq Fonduna daxil olan büdcə vəsaitinin təminatında əsas paya sahibdirlər. Ölkəmizdə isə bu tipli ixtisaslı fondların sayı kifayət qədər deyil. Federasiyanın vətəndaşları istənilən ərazidə icbari tibbi sığortadan yararlanırlar, istənilən sığorta şirkətini, eləcə də klinikanı və həkimi öz istəti ilə seçə bilərlər. Bundan başqa, icbari tibbi sığortanın iş

yeri ilə bağlılığı tamamilə aradan qaldırılıb, yeni proqrama əsasən işdən azad edilmə və ya iş yerini dəyişmə hallarında sığortanı dəyişməyə ehtiyac qalmır. Yeni proqramın tələblərinə əsasən hər bir sığorta şirkəti sığorta proseslərinə və maliyyə fəaliyyətlərinə dair məlumatları öz internet saytında yerləşdirməlidir. Bütün vətəndaşlarını əhatə edən icbari tibbi sığorta ilə bağlı dövlət siyasətinin icrası üçün icbari tibbi sığortaya dair ərazi və federal fondlar yaradılıb. Tibbi sığortanın iştirakçılarına vətəndaşlar, sığortaçıları, tibbi sığorta təşkilatı və tibb müəssisələri daxildir. Bu sığortanın tərkibinə xroniki xəstəlikləri olan xəstələrin ambulator müalicəsi, əlillər üçün profilaktik xidmətlərin kompleks təminatı, hamilə qadınlar, uşaqlar, əlillər, onkoloji xəstəliklər, ruhi problemi olan xəstələr, insanların reabilitasiyası, müstəqil hərəkət edə bilməyən xəstələrə ev şəraitində tibbi yardım, travmatik vəziyyət, doğum, kəskin zəhərlənmə və s. hallara qarşı tibbi xidmətlər daxildir. (Əliyeva L., 2011)

Rusiya ilə müqayisədə Azərbaycanın sığorta bazarında tibbi sığortanın inkişafı çox zəifdir və bu sahədə qonşu ölkənin təcrübələrindən yararlanmağa böyük tələbat var.

Azərbaycan sığorta bazarının Türkiyə ilə müqayisəsi: Qonşu Türkiyənin sığorta bazarı Regionun ən inkişaf etmiş bazarlarından biri hesab olunan Türkiyənin sığorta bazarında global maliyyə böhranı zamanı belə artım dinamikası qeydə alınıb. 2009-cu ildə bu sığorta bazarında artım 2 faiz, 2010-cu ildə 18 faiz, 2011-ci ildə isə 20 faizdən çox olub. Türkiyənin sığorta sektorunda kənd təsərrüfatı məhsullarının müəyyən risklərdən icbari sığorta etdirilməsi inkişaf xüsusiyyətinə görə diqqəti çəkən sığorta növlərindən biridir. Ölkədə kənd təsərrüfatında dəyən zərərin əvəzini ən qısa zamanda ödəmək, sahədə sığortanı stimullaşdırmaq, təbii fəlakətlər nəticəsində dəyən zərərin kompensasiyasında dövlət büdcəsi vəsaitinin xərclənməsinə qənaət etmək məqsədləri ilə “Kənd Təsərrüfatı məhsullarının sığortası haqqında qanun” qəbul edilib. Qanuna əsasən, hər bir bölgənin coğrafi xüsusiyyətlərinə görə orada kənd təsərrüfatı məhsullarının təbii fəlakətlərdən sığortalanması üzrə tətbiq edilən tariflər bir-birindən fərqlənir. Toplanan sığorta haqlarının vahid mərkəzdə cəmlənməsi və sığortalılara sığorta ödənişlərinin verilməsi istiqamətində şəffaflığın təmin olunması məqsədilə

Türkiyədə Kənd təsərrüfatı məhsullarının sığortası fondu – TARSİM yaradılıb. Sığorta müqavilələri üzrə hesablanmış sığorta mükafatlarında dövlətin payı, sığorta təşkilatları tərəfindən fonda ödənilən sığorta haqları, fond məbləğlərinin investisiyasından əldə olunan gəlirlər, təkrar sığorta müqavilələrinə görə alınan komisiyon mükafatları və s. TARSİM-in əsas gəlir mənbələri hesab olunur. (Əliyeva L., 2011)

Ölkəmizdə də 2002-ci ildə kənd təsərrüfatında sığortanın səmərəli tətbiqi məqsədi ilə “Kənd təsərrüfatında sığortanı stimullaşdırmaq haqqında” qanun və bunun ardından 2004-cü ildə Nazirlər Kabineti tərəfindən “Kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılmasına maliyyə yardımının ayrılması və təyinatı üzrə ödənilməsi qaydaları haqqında Əsasnamə” qəbul edilib. Bu məqsədlə növbəti dövrlərdə dövlət büdcəsindən külli miqdarda vəsaitin ayrılması nəzərdə tutulsa da keçdiyimiz dövrdə bu vəsait təyinatı üzrə səmərəli istifadə olunmayıb. Qərardan sonrakı ilk illərdə (2004-2006) illərdə “kənd təsərrüfatı məhsullarının sığortası” üzrə yığılmış sığorta haqlarının həcmi ümumi sığorta haqlarına nisbətə çox az – cəmi 0,02 faiz təşkil edib, hansı ki birbaşa olaraq sığorta şirkətləri tərəfindən kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan insanlar arasında düzgün təbliğatın aparılmaması ilə bağlıdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə isə kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan vətəndaşlara öz məhsullarının sığorta etdirdikləri zaman dövlət tərəfindən verilən dəstək ən yüksək səviyyədə təşkil olunur. Sözügedən problemlərin həll yolu kimi inkişaf etmiş sığorta bazarına malik ölkələrin təcrübəsini öyrənməklə qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsinə zərurət var.

Sığorta sektorunda Türkiyənin ölkəmizdən əsas fərqlərindən biri də bazarda xarici kapital payının böyük olmasıdır. Türkiyənin sığorta bazarının və sığorta dövryyəsinin təxminən üçdə-iki hissəsi beynəlxalq maliyyə-sığorta institutlarının payına düşür. Avropanın sığortaçılarının Türkiyə bazarındakı böyük payı ilk vaxtlar ciddi tənqidlərə səbəb olsa da, sonradan bazarın yüksək texnologiyalarla inkişafının və ən stabil regional bankçılıq sığorta mərkəzlərindən birinə çevrilməsinin də məhz Qərb sığortaçıları ilə bağlı olduğu ortaya çıxdı. Uzun illər Türkiyədə sınaqdan keçmiş sığorta modelləri və məhsullarının ölkəmizdə də sığorta bazarı xüsusiyyətləri nəzərə

alınmaqla tətbiqi sektorun inkişafında müsbət nəticələrə yol açar bilər . Digər tərəfdən, Türkiyə bazarında uğur əldə etmiş sığorta şirkətləri indiki vəziyyətdə Azərbaycan və digər “Turan” ölkələrinin aparıcı sığorta şirkətlərindən təkrarsığorta risklərini qəbul etmək məsələsinə ciddi baxmağa hazırdırlar. Yüksək əhatəli və rəqabət qabiliyyətli Türkiyə bazarında imkanlar araşdırılıb ölkəmizdə tətbiqi mexanizmləri tərtib edilməlidir. (Əliyeva L., 2011)

3.3. Sığorta sektorunda idarəetmənin Azərbaycana xas problemləri

Sovet İttifaqının dağılmasından sonra müstəqillik əldə etmiş ölkələrdə sığorta bazarının bu günkü vəziyyətinin təhlili göstərir ki, keçən illər ərzində bu sahə hələ də tam inkişaf etməyib. Baltıyanı ölkələrdə vəziyyət nisbətən ürəkaçan olsa da, Şərqi doğru, xüsusilə Mərkəzi Asiya ölkələrində sektorun inkişafının çox zəif olduğu müşahidə olunmaqdadır. Sektor üzrə post-sovet ölkələrinin bazarlarının analizi göstərir ki, sözügedən ölkələrdə sığortanın zəif inkişaf etməsinin ümumi səbəbləri var və bu daha çox keçmişdəki Sovet İttifaqının ölkələrdəki “qayğıkeş” siyasətinin qalıcı təsirləri ilə bağlıdır.(<https://banker.az/postsovet-olk%C9%99l%C9%99rind%C9%99-sigortanın-inkisaf-probleml%C9%99ri/>, 2017)

Təəssüflər olsun ki, bu gün ölkəmizdəki insanların böyük bir qismi hələ də sığortaya risklərin önlənməsi vasitəsi kimi deyil, faydasız məşğuliyyət, məcburi ödəniş, hətta bəzi hallarda vergi növü və ya “yol polisində göstərmək üçün avtomobilin sənədi” kimi yanaşırlar. Son zamanlar ölkədə istər böyük ticarət obyektlərində (“Diqlas” ticarət mərkəzi) baş vermiş yanğın zamanı, istərsə də regionlardakı təbii fəlakət zamanı zərər çəkmiş şəxslər öz mülklərini sığortalamadıqları halda dövlətdən təzminat istəməkləri, səbəb kimi isə ödədikləri “vergilərin çox olması”nı göstərməkləri vəziyyətin nə qədər acınacaqlı olduğunu tam olaraq izah edir. Burada Qanunvericiliyə əsasən məsuliyyət daşıyan tərəf obyekt və mal sahiblərinin özləri olsalar da, vəziyyətin daha da qarışıq hal almaması və əhaliyə sosial kömək məqsədi ilə müəyyən təzminatlar, obyektlərin yenidən tikintisi və s. dövlət tərəfindən həyata keçirildi. İlk baxışdan əsas günahkarlar

kimi əmlak sahibləri görünsə də, dolayısı ilə dövlətin və sığorta şirkətlərinin az məsuliyyət daşımadığını görə bilərik. İlk öncə ona görə ki, obyektlərin icbari sığortasını da əhatə edən “İcbari sığortalar haqqında” Qanunun tətbiqindəki böyük boşluqlar birbaşa olaraq sektorun dövlət tənzimlənməsindəki boşluğu göstərir. Həmçinin sığorta şirkətlərinin səkkiz il ərzində qəbul edilmiş Qanunun icra mexanizmləri barədə dövlət qarşısında əsaslı təkliflərlə çıxış etməməsi şirkətlərin inkişafa və rəqabətə meyilli olmamasının, potensial müştəri bazasının düzgün qiymətləndirilməməsini göstərir.

Sığorta sahəsində dövlətin və sığorta şirkətlərinin fəaliyyət əskikliyinə göstərən daha bir amil əhəlinin maariflənmə səviyyəsinin çox aşağı olmasıdır. İnsanlar hələ də “icarə haqqı”, “vergi” və “sığorta haqqı” anlayışları ilə, onlar arasındakı fərqlərlə tam tanış deyillər. Bəs maarifləndirmə tədbirləri nəyə görə dövlət və sığorta şirkətləri üçün zəruridir?! Əvvəla, son zamanlar baş vermiş xoşagəlməz hadisələr tez-tez təkrarlanarsa və hər dəfəsində dövlət tərəfindən müəyyən “təzminat”lar və digər ödəmələr həyata keçirilərsə, bu vəziyyət büdcədən əhəmiyyətli itkilərə yol açə bilər. İkincisi, şirkətlər tərəfindən maarifləndirilmə tədbirlərinin tətbiqi nəticəsində on minlərlə potensial müştəri real müştəriyə çevrilə bilər. Təbii ki, bu da daxili bazarda canlanmaya və rəqabətin geniş vüsət almasına yol açacaqdır. Digər tərəfdən, maarifləndirmənin bəhə və uzun müddətli başa gələcəyini düşündənlər təbiətən ölkə əhəlisinin “tez qavrayan” olduğunu və maarifləndirmənin müsbət nəticələr verəcəyini dərk etməlidirlər. Necə ki, həmin əhəlinin böyük əksəriyyəti bir neçə il əvvəl adını belə eşitmədiyi elektron ödəniş alətləri ilə artıq bütün kommunal və digər ödəmələri həyata keçirilə. Və ya artıq heç kəs ölkəyə yeni daxil olmuş “BakuBus”lara kartsız və ya “arxa qapıdan” daxil olmağa cəhd etmir. Sığorta bazarının inkişafını ləngidən amillərdən biri də sığorta hadisəsi baş verən zaman sığortaçı tərəfin ödəniş etməkdən yayınmasıdır. Sonra isə sığortalananla sığorta şirkəti arasında uzun və yorucu məhkəmə çəkişmələri başlayır. Bu kimi hallar da, öz növbəsinə əhəlidə sığorta şirkətlərinə qarşı inamsızlığa gətirib çıxarır. Beləliklə yuxarıda ümumi olaraq sadələdiyimiz, sığorta sektorunun effektiv idarə edilməsinə və inkişafına mane olan amillərə ayrı ayrılıqda aydınlıq gətirək:

Qanunvericilikdə və sahənin dövlət tənzimlənməsindəki çatışmazlıqlar – Son illərdə sığorta fəaliyyətinin dövlət tərəfindən idarə edilməsinin effektivliyini artırmaq üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Müəyyən boşluqlara görə “Sığorta haqqında” Qanunun ləğv edilməsi, “Sığorta fəaliyyəti haqqında”, “İcbari Sığortalar Haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunlarının qəbul edilməsi və zamanla təkmilləşdirilməsi, bundan əlavə, ümumi qayda və prinsiplərin formalaşdırılması üçün bir sıra qanun və qərarların qəbul edilməsi sektorun inkişafında əhəmiyyətli canlanma yaratsa da, bir sıra məsələlərlə (korporativ idarəetmə prinsipləri, məlumatların açıqlanması və şəffaflıq tələbləri, icbari tibbi sığorta, daşınmaz əmlakın icbari sığortası, kənd təsərrüfatı obyektlərinin sığortalanması və s.) bağlı qanunvericiliyin hələ də təkmil olmaması qeyd edilməlidir. Həmçinin son zamanlar ölkəmizdə icbari sığortalanmalı olan, lakin sığortalanmayan obyektlərə dəymiş zərərlərin sığorta şirkətləri tərəfindən deyil, dövlət büdcəsi tərəfindən qarşılanması və s. amillər ölkəmizdə sektorun inkişafına dair qəbul edilmiş qərarların tətbiqindəki böyük problemlərin mövcudluğunu, proseslərə nəzarətin isə çox zəif olduğunu göstərir. (<https://banker.az/postsovet-olk%C9%99l%C9%99rind%C9%99-sigortanın-inkisaf-probleml%C9%99ri/>, 2017)

Sığorta mədəniyyətinin tam formalaşdırılmaması – Təəssüf hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, hələ də Azərbaycanda əhəlinin əksər hissəsi sığorta fəaliyyətinə risklərin qarşısının alınması mexanizmi kimi yox, daha çox məcburi xarakter daşıyan xərc, lazımsız məsrəf kimi baxırlar. Ölkələrdə sığorta daha çox icbari sığortaların tətbiqi ilə yayılmağa başladığı üçün istər avtomobil sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası, istər işçilərin və ya sənişinlərin icbari sığortası və digər icbari sığorta növləri öz riskini dərk edən və onu önləməyə çalışan sığortalının könüllü olaraq sığorta məhsulu alması yox, dövlətin qoyduğu məcburi tələbləri yerinə yetirmək və müəyyən olunmuş cərimələrdən qaçmaq üçün məcburi olaraq atılan addım, yaxud banklardan kredit götürmək üçün qarşıya qoyulan şərt kimi qəbul edilirdi. Son dövrlərdə sığorta şirkətləri və dövlət tərəfindən keçirilən bir sıra islahatlar və tədbirlər ölkəmizdə sığorta

mədəniyyətinin formalaşması baxımından müəyyən mənada irəliləyişlərə səbəb olsa da, bu mədəniyyətin bütün əhaliyə aşılma dərəcəsi hələ də çox zəifdir.

Əhaliyə sığorta biliklərinin lazımı səviyyədə aşılarmaması – Azərbaycanda sığorta mədəniyyətinin formalaşmaması həmçinin özünü ölkədə yaşayan insanlar arasında sığorta biliklərinin azlığı, sığorta barədə məlumatlılığı ilə biruzə verir. Xüsusi ilə də paytaxtdan kənarda, regionlarda yaşayan vətəndaşların sığorta bilikləri o dərəcədə aşağıdır ki, icbari sığorta edilmiş şəxslər sığorta hadisəsi baş verdikdə icbari sığorta şəhadətnaməsi ilə sığorta ödənişi ala biləcəkləri barədə məlumatlıdırlar və bu şəhadətnaməni yoxlama zamanı Dövlət Yol Polisinin tələb etdiyi sürücülük vəsiqəsi hesab edirlər. Əhalinin sığortanın mahiyyəti barədə məlumatlı və aşağı bilik səviyyəsinə malik olması potensial müştərilərin real müştərilərə çevrilməsi prosesini əhəmiyyətli dərəcədə ləngidən amillərdən biridir. Səbəb olaraq keçmiş Sovet rejimini, əhalinin marağının az olmasını və s. göstərmək artıq 30 ilə yaxın müstəqil iqtisadi inkişaf yolu keçmiş bir ölkə üçün mənasız bəhanədən başqa bir şey deyil. Bu baxımdan dövlət və sığorta şirkətləri sektorun effektiv idarə edilməsi və potensial müştəri bazasına effektiv təsir göstərmək üçün istər ayrı-ayrılıqda, istərsə də müştərə olaraq maarifləndirici tədbirləri gücləndirməlidir.

Sığorta cəmiyyətlərinə etibarın aşağı səviyyədə olması – Yuxarıda qeyd etdiyimiz problemlər – əhali arasında sığorta mədəniyyətinin və sığorta biliklərinin aşağı səviyyədə olması öz növbəsində sığorta biznesinin etibarlılığına da zərbə vuran amillərdir. Məhsul barədə kifayət qədər məlumatı olmayan, azadolma məbləğinin mahiyyəti düzgün formada izah edilməyən, müqavilənin şərtləri ilə tam tanış olmadığı üçün istisna olunan risklər nəticəsində baş vermiş hadisəyə görə imtina alan, ödəniş edilməyən müştəri öz əsassız narazılığını bütün ətrafına danışaraq və ictimaiyyət arasında “Sığorta şirkətləri ödəniş etmir!” formalaşır. Təbii ki, burada günahkar tərəf kimi müştəriləri göstərmək düzgün olmaz. Hətta, demək olar ki, bu problemdə məhz sığorta şirkətlərinin passivliyi əsas rol oynayır. Çünki, müqavilə imzlanarkən müştəriyə müqavilə şərtləri ətraflı izah edilməli, gələcəkdə ehtimal olunan anlaşılmazlıqlara qarşı

şərtlər öncədən müəyyənləşdirilməlidir. Sığorta şirkətlərinə qarşı etibarsızlığın yaranmasının digər səbəbi isə bəzən müqavilə şərtlərinə görə sığortalı tərəfə ödəniş etməli olduğu halda sığorta şirkətlərinin bu ödənişdən boyun qaçırması, ödənişi müqavilədə nəzərdə tutulandan qat-qat aşağı hesablaması və ya ödəniş üçün müddətini bilərək uzatması kimi müştərilərdə inamsızlıq yaradan müxtəlif yollara əl atmasıdır. Beləcə, bir sığorta şirkəti tərəfindən atılan yanlış addım cəmiyyətdə ümumi anlamda sığorta sisteminə qarşı etibarsızlığı formalaşdırır və bu isə sığorta bazarında dürüst münasibətlər qurmağa çalışan sığorta şirkətlərinin də normal işləməsinə mane olur.

Sığorta şirkətlərində kadr çatışmazlığı – Son zamanlar sığorta sektorunda ixtisaslı mütəxəssislərin yetişdirilməsi üçün bir sıra tədbirlərin görülməsi, bir çox şirkətlərdə işə qəbul üçün xüsusi imtahanların tətbiqi, təcrübə mübadiləsi proqramlarının qəbul edilməsi və s. bazarda peşəkar kadr qıtlığını müəyyən qədər aradan qaldırmışdır. Lakin hələ də çatışmazlıqlar müşahidə edilir. Təkcə onu demək kifayətdir ki, müştəri qarşısında sığorta şirkətinin əsas siması hesab edilən qəza komissarlarının nəinki ixtisaslaşmasına, onun təhsilli olub-olmamasına belə fikir verilmir, qəza komissarlarına “fotoqraf-sürücü” kimi yanaşılır. Ümumilikdə ölkəmizdə sığorta sektorunda çalışanlar arasında təcrübəsizlik, sığorta və hüquq sahəsindəki biliklərin azlığı, innovasiya və kreativliyə meyilliliyin zəif olması və s. kimi problemlər geniş vüsət almışdır. (<https://fins.az/sigorta/920488/sigorta-sahesinde-kadr-chatismazligi-yasanir.html>, 2017)

Ölkədə *rəqabət mühitinin getdikcə zəifləməsi*, bazarın oliqopolik hal alması da sektorun inkişafa mane olacaq potensial təhdidlərdən biridir. Bu halda bazarın əsas payının, dolayısı ilə qiymət siyasətinin sayca az olan iki-üç şirkətin əlində cəmləşməsi sektorun sərbəst iqtisadi şərtlərdə inkişafına mane olur. *Statistik məlumatların qıtlığı, xarici investisiyanın daxili bazardakı payının azlığı, regiondakı sosial-iqtisadi vəziyyət* və s. sektorun inkişafına mane olan digər amillərdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dissertasiya işi boyunca Azərbaycanda sığorta bazarının inkişafının və ümumi anlamda idarə edilməsinin əsas problemlərini müəyyənləşdirmək məqsədilə istər ölkə miqyasında, istərsə də şirkətlər səviyyəsində müəyyən tədqiqatlar, analizlər aparılmışdır. Həmçinin ölkənin sığorta bazarı bir sıra göstəricilərinə görə həm inkişaf etmiş ölkələrin, həm də post-sovet və qonşu ölkələrin bazarları ilə müqayisə edilmişdir. Aparılmış araşdırmalardan gəlinən konkret nəticələri aşağıdakı kimi punktləşdirmək olar:

- ✓ Azərbaycanda sığorta sektorunun inkişafı üçün yeni qanunların qəbulu və mövcud qanunvericilik bazasının kifayət qədər təkmilləşdirilməsi müşahidə olunsada, ölkədə baş verən son hadisələr onu göstərir ki, qəbul edilən qanunların tətbiqi və buna dövlət nəzarəti olduqca zəifdir.

- ✓ Azərbaycan bazarında ildən ilə kəmiyyət baxımından böyümə müşahidə edilsə də, həm bu kəmiyyət artımı arzu olunan səviyyədə deyil, həmçinin kəmiyyətdəki artım keyfiyyətdəki artımla müşahidə edilmir.

- ✓ Müstəqilliyin ilk illərindən fərqli olaraq daxili bazarda inhisarçılığın səviyyəsi xeyli azaldılsa da, sağlam rəqabətə mane olan daha bir cərəyan – bazarın oliqapolyaya çevrilməsi prosesi müşahidə olunmaqdadır.

- ✓ Sığortanın nüfuzetmə faizi (ÜDM-dəki payı) son onillikdə üç dəfəyə yaxın artıb təxminən 1%-ə çatsa da, bu göstərici inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə hələ də çox aşağıdır. Bunu həmçinin ölkədəki “sığorta sıxlığı”na da aid etmək olar.

Göründüyü kimi, ölkədə son illərdə sığorta sektorunun inkişafı adına bir sıra müsbət meyillər cərəyan etsə də, müəyyən boşluqların və mənfi trendlərin də kifayət qədər olması və sektordakı inkişafın öz potensialının çox aşağısında olması müşahidə olunur. Bu cür arzu olunmaz nəticələrə aparan əhali arasındakı məlumatsızlıq, sığorta şirkətlərinə olan etibarın zəifliyi, qanun-vericilikdəki boşluqlar, şirkətlərdəki kadr çatışmazlığı və s. problemlər barədə üçüncü fəslin son yarımfəslində geniş məlumat vermişdik. İndi isə həmin problemlərin həll yolları üçün müəyyən təkliflərlə çıxış

etməyə çalışacağıq. İlk öncə sektorun dövlət tərəfindən idarə edilməsinin effektivliyini artırmaq üçün təklifləri aşağıdakı kimi qruplaşdırı bilərik:

✓ *Mövcud Qanunvericiliyin daha da təkmilləşdirilməsi* – Sığortanın ümumölkə səviyyəsində tənzimlənməsinin əsas hüquqi bazasını qəbul edilən qanun və qərarlar təşkil etdiyi üçün bu qanunvericilik bazasının daim təkmilləşdirilməsi və ideal vəziyyətə salınması zəruridir. Son dövrlərdə bu anlamda xüsusi irəliləyişlər müşahidə olunsa da, korporativ idarəetmə prinsipləri, məlumatların açıqlanması və şəffaflıq tələbləri, icbari tibbi sığorta, daşınmaz əmlakın icbari sığortası və s. məsələlər üzrə mövcud Qanunların təkmilləşməyə ehtiyacı var. Xüsusilə kənd təsərrüfatı obyektlərinin sığortalanması barədə də yeni qanunların və qərarların qəbulu qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün əsas istiqamətlərdən sayılan kənd təsərrüfatının inkişafını stimullaşdırı bilər.

✓ *Qəbul edilmiş qanun və qərarların tətbiqinə nəzarətin gücləndirilməsi* – Bildirdiyimiz kimi, son dövrlərdə Qanunvericilik bazası əhəmiyyətli dərəcədə təkmilləşdirsə də, onun icra mexanizminin tam hazırlanmaması və tətbiqinə nəzarətin zəif olması əhəmiyyətli dərəcədə məsrəflərə yol açmışdır. Problemin həlli üçün qəbul edilmiş Qanun və qərarların icra planı tətbiq edilməli, bu barədə maliyyə bazarına nəzarət orqanına müəyyən tapşırıqlar verilməli, bu mənada effektiv təkliflərlə çıxış etməsi üçün sığorta şirkətləri motivasiya edilməlidir.

✓ *Sığorta nəzarət orqanının fəaliyyət effektivliyinin artırılması* – 2011-ci ildən başlayaraq qəbul edilmiş qanun və qərarların tətbiqi ilə bağlı bir çox işlər görüldü. Sığorta bazarında canlanma müşahidə edildi, sığorta işi üzrə kifayət qədər bilikli kadrlar irəli çəkilmiş, insanlara icbari sığortanın bəzi növlərinin aşılınması, maarifləndirilməsi tədbirləri gücləndirilmişdi. Proses 2016-cı ilə qədər normal axarda getsə də, 2016-cı ilin əvvəllərində Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının fəaliyyətə başlaması və ləğv edilmiş Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidmətinin funksiyalarının yeni palataya ötürülməsi ilə durğunluq başladı. Məsələn, 2016-cı ilin yekununa qədər avtomobillərin icbari sığortası üzrə zərərlərin bilavasitə tənzimlənməsi sistemi

qurulmalı idi. Ancaq bu iş yarımçıq qaldı. Palatanın fəaliyyətindəki boşluqlardan daha biri də budur ki, icbari və könüllü sığortalar paralel tətbiq edilmir. İnkişafa mane olan əsas problemlərdən biri kimi sığorta mübahisələrini məhkəməyə qədər həll etmək mandatlı Sığorta Ombudsmanın yaradılması təşəbbüsü də reallığa çevrilməyib.

✓ *Şirkətlər tərəfindən korporativ idarəetmə prinsiplərinə əməl edilməsinə nəzarət* – Fəaliyyətdə şəffaflığa nail olmaq və haqsız rəqabətin qarşısını almaq üçün şirkətlər tərəfindən verilən maliyyə hesabatlarının şəffaflığına və məlumatların əhaliyə açıq şəkildə paylaşılmasına, şirkətlərdəki idarəetmənin “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Qanunda nəzərdə tutulmuş korporativ idarəetmə prinsiplərinə uyğun tətbiq edilməsinə nail olunmalıdır.

✓ *Əhali arasında sığorta mədəniyyətinin və sığorta biliklərinin aşılması, maarifləndirici tədbirlərin gücləndirilməsi* – Bu yolda inkişaf etmiş ölkələrlə yanaşı qonşu Rusiyanın və Türkiyənin təcrübələrindən yararlanmaq olar. Maarifləndirmə tədbirlərindən effektiv nəticələr əldə etmək üçün kütləvi informasiya vasitələrindən, sosial mediadan və bir növ reklam xarakteri daşıyan digər addımlardan səmərəli istifadə etmək zəruridir.

✓ *Daxili sığorta bazarına xarici investisiyanın cəlb edilməsi* - Xüsusi ilə inkişaf etmiş ölkələrə aid xarici şirkətlərin Azərbaycan bazarına cəlbi istər xarici kapital hesabına ümumi daxili məhsulun artırılması, istərsə də sektorda yüksək texnologiyaların tətbiqi baxımından sektorun inkişafını sürətləndirə bilər.

Təbii ki, dövlət tərəfindən atılmalı olan addımlar yuxarıdakılarla kifayətlənmir. Ölkədə sığortanın inkişaf etdirilməsi üçün dövlət tərəfindən tədqiqat işləri genişləndirilməli, xüsusi inkişaf plan(lar)ı hazırlanmalı, zəruri hallarda yeni qanun və layihələrin qəbulu həyata keçirilməlidir. Təbii ki, sektorun inkişafı üçün dövlətin təkbaşına çıxış yolları axtarması o qədər də effektiv nəticə verməyəcəkdir. Bu yolda dövlətlə birlikdə sığorta qurumları da sığorta bazarının canlanması üçün müəyyən addımlar atmalı, geniş miqyaslı təkliflərlə dövlət qarşısında çıxış etməli, zəruri hallarda dövlət orqanları ilə birlikdə müəyyən tədbirlərin təşkilinə maraq göstərməlidir. Sığorta

fəaliyyətinin effektiv idarə edilməsi üçün şirkətlərinin atmalı olduqları addımları aşağıdakı təkliflər şəklində sıralamaq olar:

✓ *Şirkətlərdə korporativ idarəetmə prinsiplərinin tətbiq edilməsi* – Buraya həm Beynəlxalq Sığorta Nəzarətçiləri Assosiasiyasının “Sığortanın Əsas Prinsipləri”, həm də “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda nəzərdə tutulmuş prinsiplər aiddir. Bu prinsiplərə riayət olunması şirkət fəaliyyətinin qanunvericiliyə və beynəlxalq standartlara uyğunluğu ilə yanaşı, şirkətdəki idarəetmənin də effektivliyin artmasına yol açacaqdır. Əsas prinsiplər isə bəllidir: şəffaflıq, adillik, hesabatlılıq və məsuliyyət.

✓ *Fəaliyyətin idarə edilməsində yüksək texnologiyalardan istifadə olunması* – Müasir dövrdə yeni texnologiyaların tətbiqi olmadan, demək olar ki, heç bir fəaliyyət sahəsinin inkişafı mümkün deyil. Beynəlxalq sığorta bazarı ilə müqayisədə Azərbaycanın sığorta bazarında bu baxımdan gerilik müşahidə olunur. Sığorta şirkətlərinin öz fəaliyyətlərinə yüksək texnologiyaları tətbiq etməsi, müasir proqramlaşdırma dillərindən (“agile” layihə menecmenti, “kanban”, “JIT” və s.) istifadə olunması, avtomatlaşdırılmış sistemlərin qurulması həm zamandan səmərəli istifadəyə, həm də kəmiyyət və ketfiyyət baxımından əhəmiyyətli dərəcədə müsbətə doğru dəyişikliklərə apara bilər.

✓ *Kadrların ixtisas səviyyəsinin artırılması* – Sırf bu problem üzündən bir sıra sığorta şirkətləri müştərilər qarşısında etibarını və daxili bazarda nüfuzunu itirmişdir. Sığorta agentləri kimi digər kadrların da işə götürülməsi xüsusi imtahanlar vasitəsilə həyata keçirilməli, qəbul zamanı müraciət edənin sığorta, hüquqi və s. biliklərinin olmasına fikir verilməlidir. Kadrların fərdi inkişafı, onların ixtisaslaşma səviyyəsinin artırılması prosesi işə qəbuldan sonra da davam etməli, sığorta mütəxəssislərinə müştərilərlə psixoloji davranış qaydaları, innovativlik, kreativlik və s. kimi keyfiyyətlər aşılanmalıdır.

✓ *Maarifləndirmə tədbirləri* – Bazardakı potensial müştərilərin real müştərilərə çevrilməsi üçün maarifləndirmə tədbirləri müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Bu səbəbdən

sığorta şirkətlərinin dövlət qurumları ilə birlikdə müəyyən tədbirlərə imza atması qısa müddətdə müsbət nəticələrini verəcək. (Əliyeva L., 2011)

✓ *Statistik məlumatların və maliyyə hesabatlarının cəmiyyətə açıq elan edilməsi* – Bu, həm korporativ idarəetmənin şəffaflıq prinsipini təmin edir, həm sağlam rəqabət üçün zəmin yaranır, həm də müştərilərin bu məlumatları rahat şəkildə əldə edə bilməsi nəticəsində sığorta şirkətinə olan etibarı müəyyən dərəcədə artır.

✓ *Beynəlxalq şirkətlərlə əməkdaşlıqların qurulması və təcrübə mübadiləsi* – Beynəlxalq təcrübənin ölkəmizdə genişmiqyaslı tətbiqi sektorun inkişafına güclü təkan verə bilər. Bu baxımdan beynəlxalq şirkətlərlə qarşılıqlı əməkdaşlıqların qurulması, mütəxəssislərin cəlbə və həmçinin mütəxəssislərin yetişdirilməsi üçün əməkdaşların qabaqcıl şirkətlərə ezam edilməsi zəruridir.

✓ *Davamlı bazarın tətqiq olunması, kreativ və innovativ məhsulların təklifi* – İndiki dövrdə tez-tez dəyişikliklərə məruz qalan sığorta bazarında rəqabətə tab gətirmək üçün bütün bu dəyişikliklərə çevik reaksiya vermək, bazarın davamlı tətqiqi nəticəsində yeni tələbləri aşkarlamaq və ona uyğun məhsullarla çıxış etmək zəruri əhəmiyyətə malikdir.

✓ *Dövlət orqanları ilə əməkdaşlıq* – Qeyd etdiyimiz və etmədiyimiz bütün problemlərin həllində sığorta şirkətləri dövlət qurumları ilə əməkdaşlığa can atmalıdır. İnsanların maarifləndirilməsi, ölkədə sığorta mədəniyyətinin formalaşması, beynəlxalq əməkdaşlıqların qurulması, ölkədə məşğulluğun və istisaslaşmanın artması – nəticə etibarı ilə Azərbaycanda sığorta sektorunda canlanmanın yaradılması üçün sığorta şirkətlərinin dövlətlə iş birliyi vacib şərtlərdən biridir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. “İcbari Sığortalar Haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2011)
2. “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2007)
3. Abbasbəyli M. (2011) “Sığorta terminləri lüğəti”, Bakı – 109 səh.
4. Ataşov B., Ələkbərov Ə. və Xudiyev N. (2018) “Sığorta işi”. Bakı, “Kooperasiya” – 415 səh.
5. Əliyeva L. (2011) “Azərbaycanda sığorta sistemi: İqtisadi və sosial proseslərə multiplikator təsiri kimi”. Bakı, “Qanun” – 108 səh.
6. Xankişiyev B. (2006) “Sığorta fəaliyyətinin əsasları”. Bakı, “İqtisad Universiteti” – 274 səh.
7. Xankişiyev B. və Abdullayev P. (2004), “Sığorta işi”. Bakı, “Adiloğlu” – 186 səh.
8. Xudiyev N. (2003) “Sığorta”. Bakı, “Azərnəşr” – 450 səh.

Xarici dildə

1. Shaun C., Luca R., Nilabh k. (2018) “Global insurance trends analysis 2018”, London, “Ernst & Young” – 31 səh.
2. Insurance Europe. (2018) “European Insurance — Key Facts”, Brussel, “Insurance Europe” – 48 səh.

İnternet resursları:

1. <http://banco.az/az/news/sigorta-tarixi-ve-inkisaf-merheleleri>
2. <http://isb.az/buro-haqqinda/>
3. <http://marja.az/news/3911>
4. <http://www.xprimm.com/CIS-Statistics-ru-1,45.htm>
5. <http://www.oecd.org/daf/fin/-insurance/oecdguidelinesoninsurergovernance>
6. <https://asa.az/about>
7. <https://asa.az/uploads/charters/1536055248.pdf>
8. https://az.wikipedia.org/wiki/Az%C9%99rbaycans%C4%B1%C4%9Forta_%C5%9Firk%C9%99tl%C9%99ri
9. <https://az.wikipedia.org/wiki/-S%C4%B1%C4%9Forta>
10. <https://azersigorta.az/az/page/sirketin-tarixi>
11. <https://azersigorta.az/az/page/strukturu>
12. <https://banker.az/postsovet-olk%C9%99l%C9%99rind%C9%99-sigortanın-inkisaf-probleml%C9%99ri/>
13. <https://banker.az/sigorta-bazarlarının-muqayis%C9%99si/>

14. https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_insurance
15. <https://fed.az/az/news/read/33626>
16. <https://fins.az/sigorta/920488/sigorta-sahesinde-kadr-chatismazligi-yasanir.html>
17. <https://sfera.az/siorta-bazarinda-ne-bas-verir-tehlil/>
18. <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=INSIND>
19. <https://www.aznews.az/news/investigation/217304.html>
20. <https://www.fimsa.az/az/2018%20sinifler>
21. <https://www.fimsa.az/az/charter>
22. <https://www.fimsa.az/az/press-reliz/571>
23. <https://www.iii.org/research-data>
24. <https://www.insuranceeurope.eu/sites/default/files/attachments/European%20insurance%20-%20Key%20facts%20-%20October%202018.pdf>
25. <https://www.oecd.org/finance/insurance/48071279.pdf>
26. <https://www.pasha-insurance.az/about-us/about-company/>
27. <https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4118>
28. https://www.stat.gov.az/source/finance/az/bul/Sigorta_yan-mart2018.pdf
29. https://www.stat.gov.az/source/finance/az/bul/Sigorta_yan-sent2017.pdf
30. <https://www.statista.com/statistics/194233/-aggregate-number-of-insurance-employees-in-the-us/>
31. <https://www.statista.com/statistics/431580/leading-insurance-companies-usa-by-total-assets/>
32. <https://www.swissre.com/institute/research/sigma-research/sigma-2018-03.html>

ƏLAVƏLƏR

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1:	Sığortanın funksiyaları	25
Cədvəl 2:	Azərbaycanda 2011-2018-ci illər üzrə sığorta bazarının inkişaf tempi	32
Cədvəl 3:	2018-ci il ərzində sığorta sinifləri üzrə hesablanmış sığorta haqları və sığorta ödənişləri haqqında məlumat	33
Cədvəl 4:	Azərbaycanda fəaliyyət göstərən sığorta şirkətləri, onların nizamnamə kapitalı və təklif etdikləri sığorta xidmətləri	36
Cədvəl 5:	2016-2018-ci illər üzrə daxili bazar uğrunda şirkətlər arasındakı rəqabət göstəriciləri	37
Cədvəl 6:	ABŞ-da sığorta sektoru üzrə işçilərin sayı (min nəfərlə)	40
Cədvəl 7:	2017-ci il dünya bazarında sığorta mükafatlarının (milyon dollarla) həcminə görə lider ölkələr	43
Cədvəl 8:	İnkişaf etmiş və post-sovet ölkələri üzrə sığorta haqları həcmnin müqayisəsi	57
Cədvəl 9:	2010-2015-ci illər üzrə inkişaf etmiş və postsovet ölkələrində sığorta sıxlığı	58
Cədvəl 10:	2010-2015-ci illər üzrə inkişaf etmiş və postsovet ölkələrində sığortanın nüfusetmə faizi	59

Diaqramların siyahısı

Diaqram 1:	Azərbaycanda 2011-2018-ci illərdə həyat və qeyri həyat sığortası paylarının müqayisəsi (milyon manatla)	30
------------	---	----

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1:	“Azərsığorta” şirkətinin daxili idarəetmə strukturu	49
----------	---	----